

І. К. ВАСЮТА (Львів)

Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918—1939 рр.)*

Проголошена в ході радянсько-польської війни ефемерна тоталітарно-радянська державність, що проіснувала під захистом Червоної армії два місяці, як і попередня національно-демократична, не витримала історичного випробування військовим лихоліттям. Після відступу червоних військ на схід від річок Збруч і Горинь на початку третьої декади вересня Галицька СРР припинила своє існування. На всій території східногалицьких і західноволинських земель відновлювався польський окупаційний режим.

Історичні уроки державотворення у Західній Україні великою мірою вплинули на визначення основних напрямів розвитку політичної думки і дій українства у наступні десятиліття. Щоправда, його різні політичні сили використовували цей досвід неоднозначно. Так, ліві угруповання, ідеалізуючи уроки діяльності ГСРР, тривалий час (принаймні до середини 30-х років) орієнтували свою політичну практику на завоювання силоміць робітничо-селянської диктатури в Польщі, тоталітарної за своєю суттю, і розв'язання на цій основі українського питання за радянським стандартом. Навпаки, політичні партії державницького спрямування, узагальнюючи практику становлення ЗУНР та її злуки з УНР, домагалися відродження в різних формах регіональної демократичної державності, а у більшій віддаленій перспективі — об'єднання усіх етноукраїнських земель в єдиній незалежній суверенній державі. УВО та її наступниця — ОУН — пішли далі своїх поміркованих попередників: продовжили безкомпромісно виборювати революційним шляхом соборність і державну самостійність усієї України. Але усі політичні партії й рухи, зважаючи на зміну політичної ситуації, повністю або почасті міняли свою тактику боротьби за вирішення державотворчих завдань.

У перші повоєнні роки український визвольний рух був спрямований проти окупаційно-колоніального режиму польських загарбників, запровадженого в краї жорстокими військово-поліцейськими методами. Активні його учасники стали жертвами воєнних судів, понад 250 тис. галичан (кожен восьмий житель краю) було заарештовано й інтерновано до 25 концентраційних таборів¹.

Одержавши від Антанти мандат на тимчасову окупацію Східної Галичини, Польща одразу ж перетворила її у свою колоніальну провінцію, назвавши "Східною Малопольшею". Мешканців провінції було поділено на дві нерівноправні категорії: поляків визнано громадянами польської держави, які користувалися всіма правами і свободами, проголошеними конституцією 1921 р., а українці вважалися "ворожим населенням", якому не гарантувалися громадянські права, хоч вони водночас зобов'язані були виконувати усі повинності та побори, в тому числі і військову службу.

Польський уряд не тільки не дав Галичині автономії, а й ліквідував те куце автономне управління (галицькі сейм та виділ), яке вона мала, будучи австрійською провінцією. Встановлення окупаційного режиму супроводжувалося тут грабежем українських господарсько-кооперативних закладів, реквізицією устаткування культових установ. Понад 700 священників опинилися у концтаборах². Було заборонено видання українських газет, закрито більшість українських народних шкіл. Розпочалася великомасш-

* З а к і н ч е н н я. Початок див.: Укр. іст. журн. — 2001. — № 6.

табна аграрна колонізація і так перенаселеного краю. Усі ці та інші заходи були спрямовані на те, щоб показати творцям Версальської системи, нібито українське населення становить у краї етнічну меншість і тим самим прискорити визнання західними державами суверенітету Польщі над Східною Галичиною.

Після падіння Української Народної Республіки й “порозуміння” Петлюри з Пілсудським уряд Є. Петрушевича “постановив припинити пов’язувати питання Галичини із справою Великої України і представляти тільки Галичину”³, що означало повернення до концепції відродження галицької регіональної державності за допомогою тих зовнішньополітичних сил, котрі присвоїли собі право суверена над Східною Галичиною. Цю політику, орієнтовану на ласку Антанти, підтримували народно-трудова, радикальна і християнсько-соціальна партії, які з метою координації своїх дій у краї і за кордоном утворили єдиний національний фронт — міжпартійний союз — із спільними з’їздами та виконавчим органом — Міжпартійною радою, очолюваною В. Бачинським. 3 червня і 3 вересня 1921 р. відбулися перший і другий міжпартійні з’їзди, які протестували проти колонізації краю польськими окупантами і вимагали реалізації права його населення на самовизначення. Було вирішено також встановити близькі стосунки з політичними організаціями Волині та Холмщини.

Поза рамками цього міжпартійного альянсу залишалася УСДП, яка ще в березні 1920 р. вийшла з Української національної ради і невдовзі відійшла від націоналістичної позиції, яку відстоювала раніше разом з центристськими політичними силами національно-демократичного спрямування. Під впливом радикальних лозунгів соціальної революції в Україні ця партія стала на платформу революційної класової боротьби та захисту радянської України й існуючого в ній суспільного ладу⁴.

Після входження до складу КРПП (квітень 1921 р.) КПСГ мала діяти як її територіально-автономна організація, що зберігала свій ЦК, а також скликала свої з’їзди й конференції. Однак лівосектантський підхід керівництва КРПП до вирішення національного й аграрно-селянського питань, що зачіпало корінні інтереси українського населення Західної України, позначився на організаційному стані КПСГ. Уже на початку 1921 р. утворилося два керівні центри КПСГ і відбувся розкол партії на КПСГ — офіційну (“каерпепівці”) і КПСГ — опозиційну (“васильківці”). Останні дотримувалися думки, що комуністичний рух у Східній Галичині має розвиватися незалежно від КРПП, а КПСГ має бути самостійною секцією Комінтерну і функціонувати під ідейним керівництвом КП(б)У. Напружені стосунки між КРПП і КПСГ та розкол в КПСГ тривали понад два роки і зумовили проведення ними різних тактичних ліній. Тільки на IV конференції КПСГ (травень 1923 р.) відбулося об’єднання обох груп. До об’єданого ЦК КПСГ були обрані О. Лангер (Длуський), Й. Крілик (Васильків), С. Свентоховський, Л. Розенберг, Г. Михаць, В. Попель, В. Корбутяк та ін.⁵ І, нарешті, II з’їзд КРПП (вересень—жовтень 1923 р.), переглянувши своє ставлення до національного й селянського питань, заклав міцний фундамент для єдності дій КПСГ і КРПП. Він прийняв рішення про перейменування КПСГ в КПЗУ та поширення її діяльності і на територію Західної Волині, Полісся, Підляшшя і Холмщини.

Праворадикальну течію в національно-визвольному русі представляла Українська військова організація (УВО), що виникла на ідейному фундаменті нового різновиду українського націоналізму, який увійшов в історію під назвою “інтегрального націоналізму”. Головним ідеологом його був колишній соціаліст Д. Донцов, який вважав, що нація — це абсолютна цінність і для неї немає вищої мети, як здобуття незалежної державності й со-

борності — єдності всього народу в межах суверенної держави. Тоді як уряд ЗУНР у вигнанні та його прихильники в Галичині відстоювали концепцію внутріукраїнського сепаратизму, інтегральні націоналісти домагалися “повної соборності і самостійності України без огляду на те, в які соціальні та політичні форми вилетється ця самостійність”⁶. Не останню роль в утворенні УВО відіграло розчарування західною демократією, що ігнорувала звертання галицького уряду про відновлення західноукраїнської державності. Тому діячі, які поділяли ідеологію інтегрального націоналізму, протиставили проантантівській, сепаратистській орієнтації Петрушевича курс на власні сили всього українського народу, готового боротися за здобуття національно-державної незалежності України.

З ініціативою утворення УВО виступили старшини колишніх підрозділів Корпусу січових стрільців і УГА, які опинилися за кордоном. Саме в їхньому середовищі й з’явилися розрізнені групи прихильників загальноукраїнського державницького руху. 31 серпня 1920 р. у Празі відбувся з’їзд представників військових організацій за кордоном, які ухвалили “зберегти в організованій формі існуючі поза територією України військові частини й об’єднати їх ідейно між собою”⁷. З’їзд обрав Центральний провід УВО, який очолив Є. Коновалець.

Головною ареною діяльності Української військової організації стала Галичина, де вона функціонувала із середини 1920 р. під назвою “Воля” з головною колегією на чолі. До першого складу колегії входили Я. Чиж, В. Кучабський, О. Коберський, Д. Паліїв, С. Федак, Ф.-Й. Штик, М. Матчак, Б. Гнатевич та М. Секрет⁸. Головоколегії підпорядковувалися 6 окружних колегій, які діяли у Львівському, Перемишльському, Стрийському, Станіславському, Тернопільському і Сокальському округах. Останні керували діяльністю військових організацій, займалися обліком українських офіцерів і здатних до військової служби чоловіків віком від 18 до 35 років, збором та обліком зброї й амуніції. Такі ж функції у повітах виконували повітові колегії. УВО діяла не як політична партія, а як суто конспіративна військова організація, яка ставила своїм завданням підготувати сили в краї і за кордоном, щоб “в слушному часі провести збройний виступ з метою визволення українського народу”⁹. Пріоритетними в діяльності УВО були воєнно-мобілізаційні питання. У разі збройного виступу, до якого вона активно готувалася, передбачалося розгорнути дивізії в шести округах і полки в повітах.

Поставивши своєю метою побудувати на українських землях одноцілу самостійну державу, УВО вважала придатними для цього всі засоби — від політичних до збройного антипольського повстання. Індивідуальний терор, саботаж, експропріаційні акції та інші силові методи вважалися не тільки ефективною протидією колонізаторській політиці польського уряду, а й засобом радикалізації антипольського національно-визвольного руху.

Революційна практика УВО імпонувала уподобанням української молоді, в середовищі якої з’явилося немало її послідовників, особливо серед студентства. На початку 1921 р. був відновлений Український студентський союз (УСС) у Львові з відділеннями в інших повітах. Головним у його діяльності було створення таємних вищих українських шкіл та їхня легалізація. 1—3 липня 1921 р. УСС провів з’їзд українських студентів краю, в роботі якого взяли участь 250 чол. На з’їзді визначилися два ідейно-політичні напрями. Представники молоді, яка дотримувалася комуністичних переконань (Й. Крілик, С. Рудик, Є. Масляк та ін.), перебуваючи в меншості, залишили з’їзд і заснували Союз української соціалістичної молоді, який згодом став називатися Союзом комуністичної молоді Східної

Галичини (КСМСГ). Більшість з'їзду з націоналістичними переконаннями сприйняла державницьку концепцію УВО і, виявляючи революційну нетерпимість, закликала українські партії Галичини сформувати тимчасові коаліційний уряд та національну раду, щоб негайно підняти українське населення “до масових виступів” з метою “якнайшвидшого визволення українських земель з-під польської окупації” й утворення демократичної республіки, соціальною базою якої мало б стати головним чином українське селянство ¹⁰.

В умовах загального піднесення національно-визвольної боротьби удосконалювалася й організаційна структура студентського руху в краї, зростав його вплив серед радикально настроєної молоді. З жовтня 1921 р. почала діяти Українська крайова студентська рада (УКСР), яка підготувала і в жовтні наступного року провела другий крайовий з'їзд студентів, де УКСР було перетворено в Професійну організацію українського студентства (Профорус). Ця організація, як інформував львівський воевода, “мала свої відділення в кожному повіті Східної Малопольщі і посідала великий вплив в українському суспільстві” ¹¹. Вона відігравала вирішальну роль і в діяльності Центрального союзу українських студентів (Цесус), утвореного на початку 1923 р. у Гданську на з'їзді представників українських студентських товариств Польщі та інших західних країн.

На масовому антиокупаційному русі, що розвивався в регіоні, дуже позначилася активна “політика невизнання”, яку проводили галицькі українські партії. Однак найбільший вплив на маси мали крайні радикальні політичні сили (УВО і КПСГ), які використовували як невизначеність міжнародно-правового статусу Східної Галичини, так і соціальну незахищеність широких верств робітників і селян в умовах повоєнної економічної кризи та гіперінфляції.

Великий вплив на загострення політичної ситуації в Західній Україні мала українська еміграція і ті радикальні сили, що стояли за нею. Керівним центром цих сил в Українській СРР був Закордонний відділ ЦК КП(б)У з підвідділом для східних кресів Польщі та Галичини в Києві і його філіалами в Житомирі, Славуті, Новограді-Волинському та інших містах. Вони мали спрямовувати “проведення й підтримку революційних дій у Польщі з метою поєднання їх із Заходом” ¹², де лідери Комінтерну плекали надію на перемогу пролетарської революції за більшовицьким зразком.

Такі ж прийоми в політичній боротьбі використовували й УВО та близькі до неї молодіжні угруповання. Першим актом політичного терору Української військової організації став невдалий замах на життя керівника польської держави Ю.Пілсудського, вчинений 25 вересня 1921 р. у Львові С.Федаком. Цей акт започаткував сплеск масового політичного терору й саботажів. З жовтня 1921 р. і до кінця серпня 1922 р. МВС зареєструвало найзначніші випадки саботажницьких виступів у Східній Галичині, з них 8 нападів на державні установи і чиновників, 24 акти саботажу і замахів на об'єкти зв'язку, 7 актів саботажу проти польських колоністів та поміщиків — підпалів будинків, стодол і збіжжя й соломи ¹³.

На відміну від східногалицьких земель, де національно-визвольний рух визначали здебільшого різні форми саботажу і терористичні акції, на Волині домінували партизанські дії повстанських загонів більшовицької орієнтації, що влітку 1921 р. мстили окупантам та їхнім прислужникам у Ковельському, Дубнівському, Рівненському, Острозькому, Володимирському й інших повітах.

Політична обстановка в регіоні вкрай загострилася під час загального перепису восени 1921 р. Силовими методами проведення та грубою фальсифікацією його результатів власті намагалися довести, що більшість на-

селення Західної України вважає себе польськими громадянами. Проти цієї протиправної акції виступили екзильний уряд ЗУНР, а також партії трудовиків, радикалів, соціал-демократів та москвофілів. На їх заклик українське населення не тільки бойкотувало, а й чинило активний опір проти проведення перепису. За неповними даними офіційної статистики, заворушення сталися більш як у 200 громадах Східної Галичини¹⁴, а за архівними документами, їх кількість лише у Львівському воєводстві перевищила 180¹⁵. Щоб придушити стихійні за своєю природою селянські виступи і провести перепис, властям довелося повсюдно використовувати збройні сили.

Дії селянських партизанських загонів і груп повстанців настільки активізувалися, що до осені 1922 р. набрали ознак загального збройного повстання, непоміченого раніше істориками. Як свідчать архівні документи, що стали доступними нині для дослідників, його готували різні політичні сили краю і закордонних центрів західноукраїнської еміграції у Празі, Відні, Берліні і Києві, пов'язуючи початок виступу з виборами до польського парламенту. Організатори повстання сходилися в одному: скоординуваними діями галицької військової еміграції підняти на збройну боротьбу невдоволене національним і соціальним гнітом західноукраїнське селянство, політизовані групи робітництва й інтелігенції.

Опорною базою підготовки повстання стала Чехословаччина, де перебували значні сили галицьких легіонів. Практичну роботу по підготовці їх до збройного виступу здійснювали УВО і повстанський штаб, очолюваний генералом А.Кравсом. Штаб підтримував зв'язок з урядом Є.Петрушевича, що знаходився у Відні, і монархічним союзом гетьманців у Берліні.

Розроблений штабом план повстання передбачав вторгнення з Чехословаччини в Галичину галицько-українських легіонів, які налічували у своєму складі понад 10 тис. осіб, в тому числі й колишніх військовополонених українців, які втекли з італійських таборів і були затримані на чехословацькій території. Ці сили склалися з двох бригад. З них перша мала 3600 осіб. Її сотні були розміщені в районах Кошиць та Ужгорода. На всі підрозділи було заготовлено зброю й амуніцію, якою у будь-який час вони могли бути споряджені. Друга бригада під командуванням генерала Вариводи була зосереджена у таборах Яблонної, Юзефова і Праги й частково несла службу в чеських гарнізонах. Вона мала виконувати жандармські функції в гарнізонах на території, захопленій підрозділами першої бригади¹⁶.

Цей план підтримували чеські урядові кола “за ціну відмови галичан від претензії на Закарпатську Русь і невтручання в майбутньому у внутрішні справи Чехословаччини”¹⁷. Таке зобов'язання впливало з угоди уряду Чехословаччини та галицької військової еміграції. Останню чехословацька сторона повністю озброїла, а у випадку провалу воєнно-політичної кампанії гарантувала емігрантам політичний притулок.

Ставлення радянської сторони до подій у Західній Україні визначалося тією роллю, яку більшовики відводили Польщі в перемозі революції у країнах Європи. “Перемога Радвлади зсередини у Польщі, — писав, зокрема, В.І. Ленін у листі польським комуністам, датованому 19 жовтня 1921 р., — величезна міжнародна перемога. Якщо тепер, на мою думку, Радвлада здобула міжнародну перемогу на 20—30 %, то після перемоги Радвлади зсередини у Польщі, міжнародна перемога комуністичної революції буде 40—50 %, може навіть 51 %. Бо Польща поруч з Німеччиною, Чехословаччиною, Угорщиною, і радянська Польща підірве весь режим, побудований на Версальському мирі”¹⁸. І хоч Ленін застерігав від загрози “лівих” помилок та небезпечного авантюризму, запопадливіші від свого

вождя лівосектантські кола КП(б)У і керівники радянського уряду України зміст листа польським комуністам сприйняли як установку на прискорення підготовки повстання в Галичині, яке мало послужити іскрою для розпалювання пожежі революції в Польщі.

Ці задуми більшовиків не з ідейних, а, звичайно, з кон'юнктурних міркувань тимчасово збіглися з планами УВО та інших угруповань галицької еміграції, які також готувалися до повстання у Східній Галичині з метою відновлення її державності. Тому ще з осені 1921 р. окремі діячі УВО встановили близькі стосунки з радянськими місіями у Празі, Відні й Берліні, а також підтримували тісні контакти з галицьким командуванням у Радянській країні. За свідченням політичного департаменту МЗС Польщі, між галицьким повстанським штабом і командуючим збройними силами України та Криму М.В. Фрунзе було досягнуто домовленості, згідно з якою “більшовики жертвували воєнну і матеріальну допомогу галичанам у випадку вибуху повстання в Галичині”¹⁹. Згодом уряди УСРР і ЗУНР (у вигнанні) підписали формальний пакт. За угодою, яку з урядом ЗУНР підписав посол УСРР у Празі М. Левицький, радянська сторона зобов'язалася зосередити на кордоні із Східною Галичиною значні сили західноукраїнської еміграції й інші формування. На південь від Волочиська розміщувалися колишні підрозділи ЧУГА (1500 осіб), а на північ — загони польських комуністів та інтернаціоналістів. У населених пунктах над Збручем нібито для заснування сільськогосподарських комун було розміщено 10 робітничих груп. Насправді ж це були військові загони у складі від 50 до 200 кінних осіб у кожному, які “взаємодіяли з революційними і українськими національними угрупованнями в Галичині”²⁰.

Ще одне вторгнення у Східну Галичину на її південному кордоні планувалося здійснити з території Чехословаччини. У зв'язку з цим до околиць Ужгорода під виглядом маневрів стягувалися згадані вище підрозділи військових формувань, які зі вступом у Галицьке Прикарпаття мали “підбурити український народ до загального збройного повстання”²¹.

Однак міжнародна обстановка не сприяла реалізації плану комбінованого вторгнення в Східну Галичину військових формувань, організатори яких до того ж дотримувалися різної орієнтації стосовно державотворення в регіоні, а отже, і своєї ролі у вирішенні цієї кардинальної проблеми. Тому фактично тільки з радянської сторони ініціювалися великомасштабні заходи реалізації плану загального повстання.

Єдиним способом для розв'язання його обрано тактику партизанської війни силами рейдуючих невеликих військових формувань. До середини листопада 1922 р. з радянської України через Збруч до Галичини проникло 8 кінних загонів, у кожному з яких налічувалося від 30 до 50 осіб. Керував цією операцією колишній командувач ЧУГА В. Порайко²². Народні месники завдавали раптових ударів і, користуючись всебічною підтримкою й допомогою місцевого населення, залишалися невловимими. І лише “червону дванадцятку”, котра діяла в основному на Тернопільщині, спіткала невдача. Її керівники С. Мельничук та П. Шеремета потрапили до рук окупантів і за вироком надзвичайного суду 11 листопада були розстріляні в Чортківській в'язниці.

Діяльність партизанських формувань сприяла активізації повстанського руху. Його представляли комуністичний та націоналістичний напрями, за якими стояли відповідні політичні угруповання. До першого з них належали представники КПСГ — опозиційної, які вважали, що розрізнені партизанські виступи селян можуть перерости у збройне повстання і таким способом Західна Україна відокремиться від Польщі та приєднається до УСРР. Тому на місцях майже всі організації КПСГ були перетворені у

військово-повстанські групи²³, що увійшли до складу партизанських формувань або діяли самостійно. Вони діставали підтримку з боку УСДП, яка тоді “остаточно стала на точку зору, що єдиною незалежною українською державною організацією є Радянська Україна”, котру “усіма силами треба підтримувати і прагнути приєднати” до неї західноукраїнські землі²⁴.

Однак більше шансів впливати на стихійний повстанський рух мала УВО, яка тоді налічувала приблизно 2 тис. членів²⁵ — здебільшого професійно вишколених військових. Віденський центр його очолювали Дацків і Гроскопф, берлінський — Дорош і Фішер. У Львівському окрузі ним командували Миколайчук і Мичник. У Станіславському — Голуб і Каченко. Зв'язок між командуванням вищих ланок і бойовими підрозділами на місцях підтримували понад 50 активістів УВО, за якими поліція встановила пильне стеження²⁶.

Однак оволодіти селянською стихією, надати їй організованого характеру жодне з політичних угруповань не змогло. За нашими підрахунками, зробленими за відомостями поліції та військової дефензиви, у жовтні — листопаді 1922 р. партизанські загони і повстанські групи активно діяли в 19 повітах Східної Галичини²⁷. Бойові дії повстанців і селянські акти саботажу набули таких масштабів і масовості, що їхні виступи подекуди переросли в локальні спалахи громадянської війни.

В обстановці шаленого терору проходили вибори до польського сейму. Всі галицько-українські партії та їхня Міжпартійна рада, Петрушевич і його оточення, колишні парламентарі ЗУНР, що перебували в краї, а також москвофільське керівництво Галицько-руської організації (ГРО) ще задовго до проведення заявили про бойкот виборів. Абсолютна більшість українського населення Галичини підтримала цю акцію. З 2054 тис. виборців трьох південно-східних воєводств не брали участі у виборах до сейму 5 листопада 1922 р. 63 %. 12 листопада відбулися вибори до сенату, в яких з 1762 тис. виборців, що мали право голосувати, не взяли участі 58 %²⁸. Лише незначна частина українського населення проголосувала за п'ятьох кандидатів хліборобської партії, утвореної С. і М. Твердохлібами та М. Яцковим. Угодовська програма цієї партії проголошувала захист інтересів середнього і заможного селянства²⁹.

На Волині, Поліссі, Підляшші і Холмщині українське населення, об'єднавшись з національними меншинами в один блок, провело до сейму 20 і до сенату 6 депутатів³⁰. Від УСДП до сейму тут було обрано 4 чол.

Через розкол КПСГ не мала єдиної тактичної лінії на виборах. Тоді як КПСГ — опозиційна бойкотувала вибори, КПСГ — офіційна утворила легальну організацію — Союз пролетаріату міст і сіл Східної Галичини і через неї провела до сейму двох представників — С. Круліковського (Станіславський округ) і С. Ланцуцького (Перемишльський округ). Проблема тактики комуністів на виборах стала предметом тривалої дискусії, аналізу якої присвячена спеціальна монографія польського історика Т. Бернацека. Він вважає, що “тактика КПСГ — офіційної — була правильною, а тактика КПСГ — опозиційної — помилковою”³¹. Це висновок, зроблений у світлі тодішніх установок Комінтерну, навряд чи можна вважати слухним хоча б тому, що Польща не мала права проводити вибори на території, де вона була лише тимчасовим окупантом. Та й саме національно-визвольне повстання в краї, зрозуміло, не потребувало участі революціонерів у парламентських виборах.

Отже, вибори у Східній Галичині були позбавлені будь-якої легітимності. Майже одностайний бойкот їх галицько-українським населенням фактично означав антипольський плебісцит. Однак з цим не хотіли раху-

ватися ні польські правлячі кола, ні можновладці західних держав, які остаточно визначили статус Східної Галичини на користь Польщі, сподіваючись за рахунок національних інтересів українського народу стабілізувати політичну рівновагу в Європі і водночас зміцнити “санітарний кордон” проти наступу російського “комунізму”. 14 березня 1923 р. Рада послів Антанти схвалила рішення, яким визнавала за Польщею “суверенне право” на володіння Східною Галичиною. Від імені народу України радянський уряд виступив з рішучим протестом проти анексії Східної Галичини. 13 березня уряд УСРР у своїй декларації заявив, що “буде вважати недійсним встановлення будь-якого режиму у Східній Галичині без його попередньої згоди і без опитування самого населення”³².

Анексіоністська ухвала Ради послів була сприйнята українським населенням краю з глибоким обуренням. У своєму звіті за березень 1923 р. дирекція поліції Львова відмічала: “У зв’язку з рішенням Ради послів спостерігається значно більший, ніж раніше, інтерес місцевих українців... до Радянської України, на яку вони ще більше і у все більшій кількості починають орієнтуватися”³³. 18 березня відбулася 40-тисячна демонстрація протесту львів’ян. Радикальна частина української молоді, як доповідав 3 квітня староста Дрогобицького повіту, мала намір “в найближчому часі виступити збройно проти польських властей на території Східної Малопольщі і в цей спосіб опротестувати включення її до польської держави”³⁴.

“Узаконення” анексії послужило поштовхом до нового сплеску масового національно-визвольного руху. В 1923 р. у Західній Україні зареєстровано 4630 випадків заворушень, соціальних конфліктів, опору представникам влади та інших виступів і понад 500 підпалів здебільшого на соціальній основі. У чотирьох воєводствах краю з армії дезертирували 4950 осіб³⁵, що поповнили в основному повстанські групи й партизанські загони, які найактивніше діяли на Волині.

До небаченого раніше рівня піднялася страйкова боротьба. Якщо в 1922 р. у Західній Україні відбулося 59 страйків, то в 1923 р. їх кількість збільшилася до 256³⁶, досягнувши апогею в жовтні — листопаді того року. Оголошений на 5 листопада загальнодержавний політичний страйк проходив під висунутими лівими силами гаслами встановлення влади робіничо-селянського уряду, з яким пов’язувалося розв’язання національного питання в Західній Україні.

У новій політичній ситуації найактивнішою виявилася позиція ліво-радикальних сил, представлених комуністами й тими політичними угрупованнями, які блокувалися з ними і стояли на платформі радянського державницького соборництва. Не останню роль серед них відіграла УСДП, яка із середини 1920 р. неухильно обстоювала інтернаціоналістську позицію, що ґрунтувалася на ідеях антиокупаційної боротьби західних українців і об’єднання їх земель в єдиній Українській радянській державі. VI з’їзд УСДП, що відбувся 18 березня 1923 р., одностайно засудив рішення Ради послів як незаконний імперіалістичний акт і в своїй декларації заявив, що українське населення краю ніколи не відмовиться від свого права на самовизначення³⁷.

Ідею радянського соборництва поділяла незалежна група УНТП, яка з 1 листопада 1923 р. почала видавати у Львові газету “Наш прапор” і дотримувалася прорадянської орієнтації. Цей новий політичний курс лівої групи національно-демократичного крила дістав підтримку і серед української еміграції в Чехословаччині, Австрії та Німеччині. 1—3 листопада 1923 р. у Відні відбулася конференція галицької емігрантської інтелігенції народно-трудового, радикального і соціал-демократичного напрямів, де

констатовано безплідність їхнього попереднього досвіду, коли сили національного руху були розпорошені на антипольському й антибільшовицькому фронтах. Було вирішено ліквідувати фронт зі Сходу і, використовуючи революційні й парламентські засоби, готувати передумови до державного об'єднання Західної України із Східною Україною³⁸. У руслі постанов цієї конференції проводив політику Є. Петрушевич, уряд якого після анексії саморозпустився, але сам глава його залишався президентом Української національної ради і виражав прорадянські настрої ліберальної інтелігенції. З рішенням конференції солідаризувалася також і частина її політичних груп Західної України.

Непримиренну позицію з-поміж партій, що входили до Міжпартійної ради, розпушеної одразу ж після рішення Ради послів, зайняла УРП. 1 квітня 1923 р. відбувся з'їзд радикалів, який схвалив платформу так званого антирадянського соборництва. Постулати її ґрунтувалися на тому, що регіональна державність західноукраїнських земель вважалася відступом від ідеї соборної української державності, заперечувалося значення Української СРР для її побудови, яка оцінювалася як “форма московської окупації України”³⁹. В рішенні з'їзду підкреслювалося, що український народ не досягне справжнього соціального визволення без здобуття соборної незалежної української державності на всіх його землях, а тому “буде боротися проти усіх сусідів, які розчвертували українську територію”⁴⁰. Це означало, що радикали перейшли від регіонально-галицької державницької концепції, яку вони раніше відстоювали, до загальноукраїнської державно-соборницької доктрини — побудови української республіки, де вся повнота влади належатиме трудовому народові.

21 травня 1923 р. відбувся з'їзд УНТП, який висловив рішучий протест проти санкціонування Радою послів анексії як неправочинного акту, що заперечував деклароване 25 червня 1919 р. Паризькою мирною конференцією право Східної Галичини на самовизначення. З'їзд відмовився від політики відновлення втраченої державної незалежності Східної Галичини і намітив дві цілі національно-визвольного руху, розраховані на невіддалену майбутню перспективу. Кінцевою метою його мала бути незалежна об'єднана демократична держава на всій території України, а на шляху до неї ставилася перехідна мета — об'єднати всі українські землі під Польщею і надати їм національно-територіальну автономію⁴¹.

Отже, масові виступи трудящих після “узаконення” анексії свідчили про те, що вони не підкорилися чужоземним поневолювачам, які самочинно вирішували їхню історичну долю, й продовжували боротися за своє національне та соціальне визволення. Заможні верстви та їхні політичні угруповання пішли натомість по шляху конформізму з режимом, щоб зберегти те, що вони мали за панування габсбурзької монархії. Вслід за Українською хліборобською партією висловила готовність до угоди з окупаційним режимом Християнсько-народна партія, створена на початку квітня 1923 р. О. Бачинським, М. Галушинським, В. Дациковичем та Г. Костецьким. Змінила свою політичну орієнтацію і УНТП, з'їзд якої схвалив “автономічну резолюцію”. Розмежування відбулося і в соціалістичному русі: УСДП повністю перейшла на прорадянську платформу КПЗУ, а УРП відмовилася від концепції державно-галицького сепаратизму і стала на позицію антирадянського загальноукраїнського соборництва.

Таким чином, нова політична ситуація, що виникла після анексії, внесла відповідні зміни до міжпартійних і середпартійних відносин, які торкнулися практично усіх українських партій краю. Вирішальними факторами, що визначили ці зміни, було ставлення керівництва партій до

польського політичного режиму і статусу в ньому Західної України, з одного боку, та ставлення його до радянської державності і здійснюваної нею політики “коренізації” й “українізації” — з іншого.

Зміна міжнародного статусу Східної Галичини зміцнила інкорпорацію її території в складі Другої Речі Посполитої Польської, правлячі кола якої, як виявилось, і не думали надавати українським землям не тільки територіальної, а й ще більш обмеженої воеводської автономії, обіцяної напередодні виборів до польського парламенту. На цьому ґрунті в партії трудовиків загострюється боротьба між так званими автономістами і прихильниками нової прорадянської орієнтації (група Є. Петрушевича). Поглибилось розмежування і серед старорусинів та соціал-демократів.

Внутріполітичні розбіжності спонукали керівництво українських політичних партій і груп перегрупувати свої ряди та консолідуватися на оновленій платформі. Так, 11 липня 1925 р. на об'єднавчому з'їзді партій народно-трудової, національної роботи і парламентської групи Волині було проголошено утворення Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) — ліберально-демократичної партії парламентського типу, яка очолила правочентристське крило національно-визвольного руху. В 1928 р. вона об'єднувала у своїх рядах близько 10 тис. чол.⁴² — представників нечисленного українського поміщицтва, промислових і торгових підприємців, частини селян, духовенства та інтелігенції. Тут згуртовувалися переважно ті, хто жив з державної платні і боявся її втратити. Захищаючи інтереси національного підприємництва, нова партія ставила своїм завданням “оволодіти усіма галузями національного господарства власними силами української буржуазії”⁴³. Поєднуючи політичну діяльність з господарською, УНДО справляла вирішальний вплив на функціонування Ревізійного союзу українських кооперативів, товариства “Сільський господар”, а також культурно-освітні заклади — “Просвіти”, “Спілки жінок” та ін. Найвпливовіші діячі УНДО були одночасно директорами Центробанку (К. Левицький), Землеробсько-іпотечного банку (Л. Кульчицький), Народної торгівлі (М. Заячківський), страхового товариства “Дністер” (Я. Ковтуняк), парцеляційного товариства “Земля” (А. Гавикевич) й інших⁴⁴.

Установчий з'їзд УНДО відмовився від прорадянського курсу колишнього глави ЗУНР Є.Петрушевича, а очолене Д. Левицьким нове правочентристське керівництво партії проголосило “орієнтацію на власні сили” у змаганні за українську незалежну державність легітимними методами, перебуваючи водночас ще на позиції формального невизнання окупаційного режиму. Однак після виборів до польського парламенту 1928 р., коли УНДО провело до сейму 27 своїх послів, опозиція його керівництва щодо державної приналежності краю змінилася на опозицію до польського уряду, “та й то не завжди і не зовсім послідовну”⁴⁵. Кампанії мітингів та віч проти польської осадницької колонізації, збору підписів і заяв батьків проти колонізації українського шкільництва та інші масові виступи в середині 20-х років при активній участі в них трудовиків перейшли в співробітництво керівництва останніх з польськими діловими колами.

На лідерство в національно-визвольному русі претендувало також радикальне угруповання націоналістичної орієнтації — Українська військово-ва організація.

Політичну діяльність УВО погоджувала до 1923 р. з емігрантським урядом ЗУНР. Після офіційного визнання Антантою анексії Східної Галичини УВО пережила глибоку кризу. Від неї відвернулися легальні угруповання, що відкидали тероризм як засіб національно-визвольних змагань. Багато її членів, розчарованих тактикою збройного опору, залишили ряди УВО. Політична криза військової організації, викликана психологічним

надломом частини молоді від поразки державницьких ідей угруповань національно-демократичного спрямування, причинила розмежування в націоналістичному русі і консолідацію ультраправих елементів на ідеях екстремізму правого тоталітаризму. В документі “Загравісти або партія українських фашистів”, надісланому 15 червня 1923 р. львівському воєводі, командувач 6-м окружним корпусом генерал Єджеєвський інформував: “Тоді як старші (головним чином трудовики і християно-суспільники) остаточно визнали, що “прогнали” і почали “переоцінювати цінності”, щоб прийти до концепції про початок “легальної боротьби” і тим самим “угоди з Польщею”, на молодих це подіяло в напрямі зміцнення націоналізму, розпалювання до “червоності” і підготовки до боротьби з “чужинцями” на життя або смерть. З цих гасел власне вимальовується новий ідейний український (швидше всеукраїнський) напрямок...”⁴⁶. Його прихильники гуртувалися навколо тижневика “Заграва”, який видавав Д. Донцов. “Загравісти” Східної Галичини та Волині, у тому числі багато офіцерів УГА, на з’їзді в Станіславі 20 квітня 1924 р. об’єдналися в Українській партії національної роботи (УПНР).

На протилежному, лівому крилі УВО з’явилася досить сильна “червона група”, яка восени 1925 р. виокремилася під назвою Західноукраїнська національно-революційна організація, яка відмовилася від тактики тероризму і проголосила прорадянську орієнтацію.

І все ж, попри розкол в організації і репресивні акції польської адміністрації проти активу УВО, її провід завдяки глибокої конспірації швидко подолав внутрішню кризу і відновив осередки на місцях. За визнанням служби безпеки Польщі, УВО, запускаючи дедалі глибше свої коріння серед української людності, залишалась найнебезпечнішою для держави організацією, яка масовим та індивідуальним терором намагалася підтримувати в краї революційне напруження.

Головну ставку в боротьбі з окупантами УВО робила на патріотично настроєну українську молодь, насамперед академічну. Здебільшого із студентів у першій половині 20-х років були створені екстремістські угруповання: Група української національної молоді у Празі (1922 р.), Ліга українських націоналістів у Падебрадах (1925 р.) і Союз української націоналістичної молоді у Львові (1925 р.), які діяли у тісному контакт і під керівництвом Головного проводу УВО.

Перемогу національної революції в Західній Україні провідники УВО пов’язували з міжнародним воєнним конфліктом, а тому контактувалися з тими державами, які потенційно могли розв’язати війну або сприяти підготовці антипольського повстання. Домінуючою тенденцією діяльності проводу УВО залишалась орієнтація на політичну і фінансову підтримку Німеччини, яка конфронтувала з Польщею і постачала Українській військовій організації озброєння, боеприпаси і гроші через Гданськ, Чехословаччина — через Санок⁴⁷.

Враховуючи загострення відносин СРСР з Англією і на Далекому Сході, провід УВО вважав, що міжнародна обстановка сприятлива для підготовки такого повстання та участі у потенційному воєнному конфлікті і почав робити практичні кроки щодо формування власних збройних сил.

Водночас угруповання крайньої націоналістичної орієнтації, зважаючи на політичну ситуацію, що змінилась у “санаційній” Польщі і світі, дійшли переконання про нагальну потребу об’єднання своїх сил для практичного здійснення державницьких ідеалів українства. Представники УВО та студентських націоналістичних груп на Віденському конгресі, що відбувся 28 січня — 3 лютого 1929 р., проголосили утворення Організації українських націоналістів. ОУН зберегла попередню конспіративну війсь-

кову структуру, в якій УВО стала військово-бойовою референтурою. Співробітничати з ОУН погодилися екстремістські елементи наддніпрянської еміграції.

Схвалена конгресом програма ОУН проголосила “всеукраїнство”, “надпартійність” і “монократизм” основними політичними засадами діяльності організації, а її стратегічною метою — створення Української самостійної соборної держави⁴⁸. Засобом для досягнення мети передбачалася перемога “перманентної національної революції”. Цьому завданню підпорядковувалися партійне будівництво і революційні тактичні установки.

ОУН була недемократичною партією, а орденем революціонерів, побудованим на засадах монократизму (провідництва). Члени і послідовники ідей ОУН без застережень підпорядковувалися партійній дисципліні, ідеології і практиці тоталітарно-націоналістичного руху, що появився як реакція на невдачу попередньої національно-визвольної боротьби українців. На формування його ідеології найбільший вплив мав Д. Донцов, який 1926 р. видав книгу “Націоналізм”, котра обґрунтовувала постулати чинного (дієвого) інтегрального націоналізму.

Ідеологія ОУН була еклектичною, представленою низкою запозичених ідей з расових, етатистських, елітаристських та інших розповсюджених тоді теорій. Нею були запозичені також і певні доктринальні положення української політичної думки кінця XIX — початку XX ст., проти якої (як системи поглядів) теоретики інтегрального націоналізму (Д. Донцов, М. Сціборський, Ю. Вассіян та ін.) так запально боролися⁴⁹. В ірраціоналістичному світогляді останніх оголошувався примат волі над розумом, емоцій і дії над думкою. Особлива увага зверталася на утвердження у членів ОУН культу боротьби, вихованню вольових якостей і жертвенності, вірності ідеї нації на життя і смерть.

ОУН декларувала себе надпартійною організацією, що мала діяти як інтегральне ціле всього українського народу, а не представляти інтереси окремих класів чи регіональних груп. А це означало, що ОУН прагнула забезпечити собі монопольне керівництво національним рухом, максимально розширити його соціальну базу з використанням у ньому революційного потенціалу масових організацій і різних форм “війни” проти окупаційних режимів.

Звідси випливав всеукраїнський характер оунівського руху, спрямованого на “мілітаризацію українського суспільства і підготовку його до збройної боротьби”⁵⁰ для перемоги національної революції і встановлення “національної диктатури” з наступним скликанням “найвищих законодавчих органів на засаді представництва всіх організованих суспільних верств, з урахуванням відмінностей окремих земель, що ввійдуть до складу Української держави”⁵¹.

Правосоціалістичної орієнтації дотримувалася Українська соціалістично-радикальна партія, утворена в лютому 1926 р. внаслідок об’єднання Української радикальної партії із соціалістами-революціонерами Волині. Соціалісти-радикали вважали себе “народниками” — виразниками політичних та економічних інтересів трудящих селян, сільських наймитів і фабрично-заводських робітників, яких закликали до міжкласового єднання у спільній боротьбі проти соціального і національного гніту⁵². За соціальним складом УСРП була здебільшого селянською партією, а тому головним постулатом її соціальної програми була вимога передачі землі від поміщиків, спекулянтів, держави, церкви та інших великих землевласників малоземельним і безземельним селянам без викупу⁵³.

Вирішальними умовами розв’язання соціальних проблем ця партія вважала звільнення українського народу від національного утиску, звід-

кіля б він не йшов: з Варшави, Москви, Праги чи Бухареста, і побудову незалежної держави ⁵⁴.

Подібну політичну платформу з орієнтацією на об'єднання українських земель в незалежній державі й соціалістичні цінності мало інше реформістське угруповання — відновлена 1928 р. Українська соціал-демократична партія (УСДП). Відмінність між ними, по суті, стосувалася лише їхньої соціальної бази. УСРП спиралася головним чином на селянство, УСДП — на українських робітників та ремісників. Обидві партії входили до II Соціалістичного Інтернаціоналу, проводили опозиційну тактику, а політичний курс визначали на основі ідей українського народницького соціалізму.

Ліворадикальну тактику в революційному та національно-визвольному русі проводили КПСГ (з 1923 р. — КПЗУ) і революційно-демократичні угруповання, які дотримувалися спільного з ними політичного курсу у розв'язанні основних суспільних проблем.

Національною програмою комуністів проголошувалося право західних українців на національно-державне самовизначення, возз'єднання їхніх земель в єдиній Українській радянській державі, а досягнення цього завдання пов'язувалося з перемогою соціальної революції у Польщі. II з'їзд КПЗУ (жовтень 1925 р.) засудив ультралівих сектантів (націонал-більшовиків), що закликали маси до негайного сепаратистського національно-визвольного повстання, приреченого в тогочасній обстановці на поразку, і постановив вважати першорядними такі гасла, які об'єднують робітників і селян усіх національностей краю, спрямовують їхню “революційну енергію на повалення влади польської буржуазії і встановлення робітничо-селянського уряду в Польщі” ⁵⁵.

Віддаючи данину догмам більшовизму, які дістали відображення в рішеннях Комінтерну, КПЗУ у своїй діяльності використовувала легальні й нелегальні можливості, але завжди віддавала пріоритет революційному насиллю. Це, зрештою, викликало настороженість каральних органів польської влади до неї як масової політичної партії, яка “прагне шляхом усвідомлення робітників, селян та інтелігенції до того, щоб викликати соціальну революцію і захопити владу до своїх рук” ⁵⁶.

У революційній практиці КПЗУ блокувалася з лівими течіями в ППС і Поалей-Ціоні, польськими ліворадикальними селянськими партіями — Незалежною селянською партією (1924—1927) та Об'єднанням селянської лівіці — Самодопомога (1928—1932), які виступали за робітничо-селянський союз у революційному русі і поділяли національну програму комуністів. Та найбільш масовою легальною опорою для комуністів були революційно-демократичні партії Селянського союзу та Народної волі, які в жовтні 1926 р. утворили Українське селянсько-робітниче соціалістичне об'єднання (Сельроб). Поклавши в основу програми соціалістичні ідеї, Сельроб висував своїм завданням у галузі національної політики “об'єднання західних земель з Радянською Україною, що може наступити після перемоги пролетаріату в усій Польщі” ⁵⁷.

Компартія в перші повоєнні роки співробітничала з УСДП, яка після падіння ЗУНР змінила своє ставлення до радянської державності в Україні. Під впливом ліворадикальних сил виконком УСДП схвалив резолюцію, в якій визначалося ставлення партії до майбутнього національно-державного самовизначення західноукраїнських земель. “Єдиною реальною формою української державності, — зазначалося в ній, — нині є Українська Соціалістична Радянська Республіка... Сучасна Радянська Україна хоч і не є цілковитим сповненням наших прагнень і гасел, але і не є їх фікцією, а тільки єдиною можливою формою реальної дійсності, яка може

здійснити усі національні і суспільні постулати українських трудящих мас. На захист тих форм уряду повинен стати увесь український пролетаріат. Українська соціал-демократія, відстоюючи завжди позицію об'єднання усіх українських земель, домагається приєднання до Радянської України тих українських територій, державна приналежність яких досі остаточно не визначена, тобто Східної Галичини, Волині, Підляшшя, Прикарпатської Русі і Північної Буковини ⁵⁸.

У березні 1923 р. VI з'їзд УСДП усунув від керівництва партією правих лідерів (Л.Ганкевича, І.Квасницю та ін.) і обрав новий провід головної управи, яку очолив львівський друкар О. Панас. В основу стратегічного курсу партії було покладено політичну платформу III Інтернаціоналу. Польський уряд швидко відреагував, заборонивши функціонування УСДП “з причини виключно комуністичного напрямку діяльності як самої партії, так і організацій та товариств, що перебували під її впливом” ⁵⁹. Після розпуску УСДП (січень 1924 р.) немало її членів вступили до рядів КПЗУ, а депутати — соціал-демократи Я. Войтюк, А. Пашук, О. Скрипа і Х. Приступа, вибрані на українських північно-західних землях, об'єдналися в сеймі з послами-комуністами С. Круліковським і С. Ланцуцьким в одну фракцію, заявивши при цьому, що разом боротимуться за торжество революційно-визвольних ідей, спираючись на масовий рух робітників, селян і трудової інтелігенції.

На піднесенні перебував тоді страйковий рух робітників. Так, на Львівщині протягом 1922—1928 рр. відбулося 332 страйки, в яких узяли участь 142,7 тис. працюючих ⁶⁰. Багато страйкових виступів були складовими, а деякі — продовженням робітничих страйків у промислових центрах Польщі. Досить активним елементом робітничого руху стали масові виступи безробітних, які вимагали роботи і матеріальної допомоги. У відповідь на виступ майже 2000 безробітних Стрия 31 березня 1926 р. влада наказала стріляти. 13 чол. було вбито і кілька десятків поранено ⁶¹.

Особливо масовим був селянський рух. У 1922—1925 рр. тривала повстанська боротьба, яка за її гостротою та масштабністю знаходилася на межі переростання в громадянську війну українського населення проти польської окупації. Однак після впровадження воєнного стану активність розпорощених, здебільшого стихійних збройних виступів селян почала спадати. Якщо в 1924 р. у Західній Україні зареєстровано 267 нападів повстанців на панські садиби, поліцейські дільниці та інші об'єкти, то в 1925 р. їх кількість зменшилася до 150 ⁶². Ні УВО, яка під час виборів до польського парламенту в 1922 р. здійснила на Прикарпатті близько 400 різного роду актів саботажу проти окупантів ⁶³, ні КПЗУ, багато первинних осередків якої були перетворені в бойові групи повстанців, що вели збройну боротьбу з режимом, не спромоглися ввести стихійну боротьбу селян, яка розвивалася ізольовано від робітничого руху, в організоване русло.

Встановлення авторитарно-терористичного режиму санації в Польщі (травень 1926 р.) внесло суттєві зміни в розклад політичних сил краю. По шляху тісного співробітництва з польським урядом пішов Український народний союз (голова управи С. Данилевич), утворений у січні 1926 р. як “загальноселянська організація”, що стояла на платформі, спільній з польським заможним селянством, домагаючись “усіх належних їй прав в рамках конституції” ⁶⁴. Захищаючи інтереси заможних верств села, з'їзд УНС схвалив тимчасовий статут за взірцем ПСЛ “П'яст”. У національному питанні програма УНС не йшла далі домагання для українського населення на землях, де воно становило локальну більшість, територіальної автономії без порушення засадничих основ державної єдності” ⁶⁵.

На позиціях угодовства з режимом, крім УНС, стояли також Українсько-руська партія хліборобів, Українська народна партія (соціалісти-самостійники), Українська народна партія єдності та інші дрібні угруповання.

Під впливом змін у політичному житті Польщі, з одного боку, та успіхів національно-культурного відродження народу України, з іншого, при незавершеності процесу соціальної стратифікації корінного населення Західної України відбувалося розмежування у партіях як лівого, так і правого крила національно-визвольного руху. Цей процес не обійшов і УНДО, де праві сили, що групувалися навколо газети “Діло” (В. Бачинський, В. Охримович, Ф. Федорців та ін.), виступили за проведення “реальної політики... на основі конституції Речі Посполитої”. Це означало, як наголошував в одному з циркулярів львівський воевода, що партія, “обмежуючись діловою критикою польського уряду і його національної політики зокрема, прагне до реальних здобутків на ниві шкільництва і господарства”⁶⁶. Тим часом радикальні елементи, що групувалися навколо газети “Рада”, “вимагали проводити далі безкомпромісну політику по відношенню до Польщі, залишатися в непримиренній опозиції до уряду, поборювати будь-який угодовський рух”⁶⁷. У травні 1927 р. представники лівого крила УНДО утворили окреме угруповання — Українську партію праці (УПП), обравши головою її виконкому В. Будзинівського. УПП відстоювала гасло самовизначення і національного об’єднання українського народу в єдиній державі “незалежно від форми її устрою і внутрішньої суспільної структури”. Радянську Україну, як значилося в характеристиці Міністерства внутрішніх справ Польщі, ця партія визнає “як досягнення першорядної ваги для майбутнього народу і ставиться до неї позитивно”⁶⁸.

На основі ставлення до радянської державності як політичної форми розв’язання національного питання на всіх українських землях сталося розмежування і в русофільському русі, де ліворадикальні сили відокремилися в самостійну партію Народної волі, яка згодом об’єдналася із Селянським союзом в Сельробі, а правоконсервативні елементи увійшли до складу Руського народного об’єднання, що діяло на території всієї Польщі. Це нове політичне угруповання було утворене на установчому з’їзді 2 лютого 1927 р. у Львові. Галичину в його центральному виконавчому органі представляв голова ГРНО Г. Малець. Будучи слухняним знаряддям режиму, Руське народне об’єднання орієнтувалося на забезпечення своїм членам сприятливих умов для господарської і культурно-освітньої діяльності, а в політичній сфері відстоювало національну ідентичність східнослов’янських народів.

Реакційні сили москвофільського руху в Галичині об’єднувалися в Галицько-руській народній організації (з 1923 р. — РНО), яка визнавала її анексію Польщею і водночас була одержима ілюзорною великодержавницькою ідеєю, вважаючи “землю, де вона діє, за частину великоросійської імперії”⁶⁹.

Здійсненню “реальної політики” українських заможних верств і їхніх політичних партій — УНДО, УНС, РНО, РАП та інших сприяли економічні заходи санаційного уряду щодо кредитування українських господарських організацій і кооперативів, заохочення експорту товарів їхнього виробництва, а також “федералістична” національна програма пілсудчиків, що мала чітко виражену антибільшовицьку спрямованість. Водночас українським партіям, які проводили “реальну політику”, були створені політичні можливості для захисту інтересів буржуазних і дрібнобуржуазних верств у парламенті. Так, на виборах 4 березня 1928 р. УНДО змогло

провести до сейму 27 депутатів. УСРП, яка порівняно з УНДО мала у своїх рядах більше членів, через “негативне відношення її до Польської держави в такій непримиренній формі”⁷⁰, спромоглася здобути в сеймі лише 8 мандатів.

До учасників революційно-визвольного руху санація застосовувала жорстокі методи. Так, над комуністами, революційними демократами, підпільниками УВО в Ковелі, Володимирі-Волинському, Стрию й інших містах пройшли судові процеси. Проти судових розправ і політичного терору виступили не тільки ліворадикальні, а й усі демократичні сили. У червні 1926 р. розпочалася загальнодержавна кампанія за звільнення політ’язнів, яких тоді в Польщі налічувалося понад 13 тис. чол. У ній взяла участь близько 200 тис. демократів⁷¹.

Досвід амністиційної й наступної антивоєнної кампанії 1927 р., проведених під загальнодемократичними гаслами, засвідчив можливість створення спільного фронту демократичних сил у боротьбі проти наступу національної реакції. Проте КПЗУ зігнувала зміну політичної обстановки і аж до середини 30-х років не урахувувала загальнодемократичного фактора в антисанаційній боротьбі.

Сильний удар революційному рухові завдала внутріпартійна криза 1927—1928 рр. у КПЗУ, викликана не тільки традиційними внутрішніми суперечками, а й сталінськими перекрученнями у здійсненні національної політики в Україні. З критикою народжуваного культу особи Сталіна і пов’язаного з ним бездумного знищення надбань українізації в УСРР виступила більшість у ЦК КПЗУ, очолювана Й. В. Кріликом (Васильковим), Р. В. Кузьмою (Турянським) та К. А. Савричем (Максимовичем). Протиставивши останніх КП(б)У і Комінтерну, назвавши їх агентурою санації й українського буржуазного націоналізму, генеральний секретар ЦК КП(б)У Л. М. Каганович спирався на меншість у ЦК КПЗУ — П. Мінца (Бренера) і Н. Шапіра (Сухого), які недооцінювали значення українського національного питання, а у відносинах з КПП блокувалися з лівими сектантами в її рядах. Провокаційні дії Кагановича проти керівних діячів партії, підтримані Виконкомом Комінтерну, викликали розкол у КПЗУ та Сельробі. Це призвело до тимчасового скорочення кількісного складу в обох партіях і суттєвого зменшення їхнього впливу. Так, на виборах 1928 р. до сейму обидва угруповання Сельробу, що виступали з окремими списками, спромоглися провести до парламенту 7 депутатів, а від КПЗУ не було обрано жодного представника.

Відновлення єдності КПЗУ і Сельробу дало їм можливість очолити страйкову боротьбу на селі. У другій половині 1928 р. аграрні страйки розпочалися на Львівщині — в Рава-Руському і Жовківському повітах, а наступного року вони поширилися на поміщицькі фільварки 130—150 сіл двадцяти повітів краю, втягнувши у боротьбу близько 50 тис. постійних і строкових сільськогосподарських робітників та селян⁷², які поряд з економічними висували також і політичні вимоги: встановлення влади робітничо-селянського уряду, розподілу без викупу поміщицької землі між наймитами і селянами тощо.

У 1930 р. піднялася нова хвиля національно-визвольного руху. В липні — листопаді того ж року у Східній Галичині зафіксовано 218 актів саботажу, з них на серпень—вересень припадає 156 (17 нападів на залізницях та об’єктах зв’язку і 139 підпалів у маєтках поміщиків, осадників, церкви й інших власників)⁷³. Диверсії на державних об’єктах і підпали майна експлуататорів та урядників були виявом політичного протесту мас проти соціального й національного гніту, вкрай загостреного економічною кризою. Вони дали поштовх масовим антиокупаційним виступам, з них 160

стихійних заворушень супроводжувалося активним опором трудящих властям⁷⁴. У виступах брали участь не тільки сільські наймити та зубожілі селяни, а й певна частина міських жителів, збіднілих в умовах кризи, і навіть радикальні елементи інтелігенції.

На піднесення національно-визвольної боротьби санаційний уряд відповів жорстокою розправою. Каральні експедиції поліції та війська вчинили погром 450 громад у 16 повітах Східної Галичини, де у населення було вилучено 1572 гвинтівки й іншу зброю. Було заарештовано понад 1700 чол., з них 1143 — віддано до суду⁷⁵. В ув'язненні опинилися 30 опозиційних українських послів парламенту. Криваві розправи вкрай загострили національно-визвольну боротьбу, підвели її до межі громадянської війни.

І понині не згасає інтерес до цих подій. З останніх спеціальних досліджень виділяється праця М. М. Швагуляка, в якій широко розкривається політична ситуація в Західній Україні на початку 30-х років. Однак у трактуванні “саботажницької акції” автор використовує оцінку її польським урядом, який для виправдання жорстоких заходів “умиротворення” національно-селянського руху в регіоні пустив версію про те, що організували його УВО—ОУН⁷⁶ на суто національній основі. А відтак осторонь залишається соціальна природа масових селянських заворушень і причини зміни ставлення до них українських політиків у ході “пацифікації”. Адаже не тільки правоконсервативні, а й партії так званої легальної опозиції та навіть і окремі керівники сил, близьких до УВО—ОУН, не схвалювали спонтанний вибух революційної енергії, що нагромадилась у селянстві. 1 жовтня 1930 р. у пресі з'явилася заява УНДО, УСРП і УСДП, в якій три партії відмежовувалися від “саботажницького руху”, визнавши доцільними зусилля щодо його “пацифікації”⁷⁷. Коли ж “умиротворення” перетворилося в погром українських господарських і культурно-освітніх закладів, ці партії докорінно змінили своє ставлення до селянського руху. Парламентські представники їх у сеймі звернулися до Ради Ліги націй із скаргою про невиконання Польщею міжнародних зобов'язань щодо окупованої нею Західної України. Після довготривалого зволікання з розглядом петиції Ліга націй не зробила жодного реального кроку для зменшення гостроти польсько-українських відносин.

Що ж стосується позиції УВО—ОУН, то документи свідчать, що “певний процент випадків саботажу можна записати на рахунок УВО або занархізованих одиниць поміж українців”. Таким способом планувалося звернути на себе увагу окупантів і “примусити їх дати більше поступок”⁷⁸. Бойовики УВО—ОУН іноді нападали на державні об'єкти або підкидали вогонь під панські скирти, але змінити соціальну природу селянського руху і спрямувати його на реалізацію ідеї “перманентної національної революції” не змогли. “Червоний півень” спочатку запалав у Західній Галичині, а потім поширився і на східногалицькі землі, де горіли маєтки не тільки польських поміщиків та осадників, а й українських панів як світських, так і духовних, які прислугувували окупантам⁷⁹. Не менш масового характеру ця форма селянського протесту набула на Волині, де в 1930 р. зареєстровано 393 підпали, а в 1931 р. — 416⁸⁰.

Комуністи Польщі і Західної України по-різному ставилися до стихійного селянського руху. Тоді як КПП на своєму V з'їзді (серпень—вересень 1930 р.) заявила про безумовну підтримку антиокупаційних виступів українського населення, КПЗУ, недооцінюючи їх соціально-політичну спрямованість, дотримувалася хвостистської тактики.

І хоч КПЗУ й самоусунулася від революційних подій, вплив її в масах тоді ще не зменшився. Не в останню чергу цьому сприяла хвиля протестів в Україні, як і в багатьох країнах Заходу, проти насильницької “пацифікації”.

“Пацифікацію” було проведено не тільки у відповідь на саботажницьку акцію селян, а й з метою залякування українського населення парламентськими виборами. Внаслідок терору і виборчих зловживань, негативного ставлення до селянських виступів легітимних українських партій останні на виборах у листопаді 1930 р. зазнали відчутної поразки. Якщо в 1928 р. вони зуміли провести до сейму та сенату 59 депутатів, то в 1930 р. — всього 34⁸¹.

Піднесення антиокупаційної боротьби і розгул “пацифікаційного” терору прискорили реорганізацію політичних угруповань серед правого крила українського національно-визвольного руху. Зменшити його гостроту і спрямувати в русло співробітництва з режимом спробували на цей раз правоконсервативні клерикальні угруповання, які консолідували свої ряди на самостійницькій платформі, яка передбачала “об’єднання усіх українських земель в одну незалежну Українську державу”⁸², звісно мирним шляхом. Так, у 1930 р. станіславський єпископ Г. Хомишин заснував Українську католицьку народну партію (УКНП), а на початку наступного року з ініціативи митрополита А. Шептицького з’явився Український католицький союз (УКС). Об’єднавши країні праві консервативні сили греко-католицького духовенства і віруючих, співпрацюючи з легітимними українськими угрупованнями, УКНП і УКС намагалися перехопити у них ініціативу, аби спрямувати її на співпрацю із санаційним урядом та його представництвом на місцях у боротьбі проти революційного радикалізму як зліва, так і справа.

На платформі “вірності ідеалам Пiлсудського” в червні 1931 р. було утворено Волинське українське об’єднання (ВУО) — партію проурядового спрямування, яка згуртувала українських поміщиків, підприємців, багатих селян та наддніпрянських емігрантів, що становили в ній керівне ядро. Ідейним натхненником ВУО був голова православної церкви на Волині єпископ П. Сікорський.

Про співпрацю з режимом заявила також численна група противників “порозуміння з українськими сепаратистами”, яка вийшла зі складу Руської народної організації й в 1926 р. відновила Хліборобський союз, а 3 січня 1928 р. на з’їзді хліборобів утворила Руську аграрну партію. РАП — це праве крило москвофільського табору, що мало прихильників переважно “серед старшої поважної громадськості, яка зв’язана з довоєнними традиціями цього руху”. Саме завдяки підтримці властей РАП вдалося провести в 1930 р. депутатами сейму понад 10 своїх представників⁸³.

Під впливом економічної кризи і “пацифікації”, серйозної поразки на парламентських виборах 1930 р., розгортання масових репресій сталінського тоталітаризму проти української інтелігенції (інспірований процес над СВУ) та “розселення” в ході насильницької колективізації в Україні сталося помітне зрушення вправо провідної партії краю — УНДО. Починаючи з 1930 р., вона переходить від опозиції “на шлях доброзичливого відношення до уряду за страх і за надії”⁸⁴. IV з’їзд УНДО (березень 1932 р.) пішов ще далі: тимчасово зняв гасла незалежності і соборності. Своім рішенням з’їзд доручав “партійному прововоді вповні використати у політичній боротьбі всі конституційні та легальні можливості й, не зрікаючись найвищої національної мети (побудови незалежної держави. — **І. В.**), вимагати від Польщі виконання прийнятих нею міжнародних зобов’язань супроти українського народу”, тобто надання йому національно-територіальної автономії в межах Речі Посполитої, визнаної в листопаді 1919 р. Верховною Радою Антанги в статуті для Східної Галичини⁸⁵.

І все ж ні праві національно-демократичні, ні москвофільські й клерикальні консервативні сили не були спроможні протистояти зрослому

впливові ліворадикальних угруповань. Одне з них — Сельроб-єдність — діяло легально в тісному контакті з КПЗУ. За даними відділу безпеки воєводського управління, в 1930 р. на Львівщині налічувалося 120 місцевих організацій Сельробу-єдності з 2435 членами⁸⁶, що працювали в різних масових організаціях на місцях. Та найпомітніших результатів у змаганнях за маси сельробівці здобули на Волині, де їх налічувалося понад 10 тис. До осені 1932 р. вони підпорядкували своєму впливові 80—85 % українських кооперативів і читалень “Просвіти” Волинського воєводства. Вплив їх у Снятинському, Косівському та Коломийському повітах Станіславщини поширювався на 6 кооперативів і 24 читальні “Просвіти”⁸⁷.

Постійні удари санації не зменшили припливу і в ряди компартії. Якщо у 1929 р. вона об’єднувала 1500 чол., то в жовтні 1931 р. — 2500, березні 1932 р. — 3600, у березні 1933 р. — 4600 чол.⁸⁸

В умовах економічної кризи і загострення соціально-політичної ситуації значні групи населення краю виходили з-під впливу правих партій і поповнювали революційні течії національно-визвольного руху. Цьому процесові сприяли радикальні гасла, на які не скупилися ні комуністи, ні оунівці. КПЗУ, не знімаючи вимоги возз’єднання, як кінцевої мети національно-визвольного руху, в 1931 р. на перший план висунула лозунг негайного, необмеженого самовизначення Західної України аж до відокремлення⁸⁹.

Діставали підтримку, особливо серед молоді, й радикальні ідеї УВО—ОУН, яка значно розбудувала свою конспіративну організаційну структуру. В 1932 р. вона здобула серед населення Львівщини вирішальний вплив у 59 громадах і слабкіший — у 120 населених пунктах 12 повітів⁹⁰. Найбільшою популярністю УВО—ОУН користувалася у Дрогобицькому, Львівському, Жовківському, Рава-Руському і Сокальському повітах.

Практично в кожному населеному пункті, як правило, поєднувалися впливи різних політичних партій і течій. Саме такий конгломерат поглядів мав місце серед бойків Ліського та сусідніх повітів Львівщини, що стали влітку 1932 р. центром політичного життя усїєї Польщі. Відділ безпеки Львівського воєводського управління констатував, що тут “агітатори ОУН, з одного боку, а сельробівці — з іншого, кинули ряд гасел, які в голові пересічного селянина викликали бродіння”⁹¹. Ці гасла знайшли благодатну соціальну основу, створену кризою. Було достатньо найменшої іскри, що запалила б пожежу масового соціального протесту. І такою іскрою в Ліському повіті стало так зване “свято праці” — безплатний ремонт селянами доріг. Запровадження його послужило приводом до народного повстання, в якому протягом 19 червня — 9 липня 1932 р. взяли участь понад 30 тис. селян Ліського, Добромільського, Турківського і Сяноцького повітів⁹². До них активно приєдналися й нафтовики та деревообробники. Стихійно розпочате повстання очолили місцеві комуністи, які мали там 25 комітетів й осередків, а також сельробівці й ліві людовці. Власті жорстоко розправилися з учасниками повстання. Було заарештовано 278 чол., з них 89 — передано до суду. На довічне ув’язнення були засуджені В. Дуник, М. Малецький, П. Мадей і А. Паславський⁹³.

Ліське повстання започаткувало новий сплеск національно-визвольної боротьби в п’яти повітах Північної Волині та в південній частині Польського воєводства Західної Білорусії.

Повстанців підтримали селяни інших місцевостей.

Стурбований розмахом селянської боротьби, уряд запровадив на Волині й Поліссі военний стан і силами військ та поліції жорстоко розправився з її учасниками. Сподіваючись обезглавити революційно-визвольний рух, 26 вересня 1932 р. власті розпустили Сельроб-єдність і закрили його

друковані органи, а активних функціонерів кинули за ґрати. Тільки у Волинському і Станіславському воєводствах було проведено 1705 обшуків і заарештовано понад 600 чол.⁹⁴ Чергове “умиротворення” завдало відчутного удару національно-визвольному рухові в регіоні. Утворена в липні 1931 р. нова демократична партія — Українське селянське об’єднання (УСО) — хоч і діяла легально до 1934 р. і мала замінити Сельроб у випадку його розпуску, але здобути впливу свого попередника не змогла.

Розраховуючи внести у селянський рух, який розвивався не тільки на національній, а й на соціально-класовій основі, розкол, уряд спробував консолідувати і протиставити українському селянському радикалізмові польський людовський рух. 15 березня 1931 р. внаслідок об’єднання П’яста, Визволення і Стронніцтва хлопського було утворено одну польську селянську партію — Стронніцтво людове (СЛ).

На розвиткові національно-визвольного руху в регіоні великою мірою позначилися процеси, які відбувалися з кінця 20-х років у СРСР. Різде посилення впливу сталінського тоталітарного режиму на всі сфери суспільного життя України, набирання обертів репресивною машиною в Україні, “розстріляне відродження”, що наступило з припиненням “українізації”, насильницька колективізація і голодомор 1932—1933 рр. — усе це звужило вплив радянської України на настрої західних українців. Та особливим поштовхом до зміни політичної орієнтації національно-демократичних сил послужив договір про ненапад між СРСР і Польщею, укладений 25 липня 1932 р., згідно з яким радянська сторона визнала цілісність території Польської держави і недоторканість її кордонів, що означало визнання права останньої на володіння західними українськими і білоруськими землями⁹⁵. Це позбавило надію демократичних кіл стосовно справедливого вирішення українського національного питання в Польщі, змінило їхню прорадянську орієнтацію на націоналістичну.

Усі ці події гальмували розробку Комуністичною партією Західної України нової політичної орієнтації, перехід її від лівого доктринерства та сектантства до консолідації антифашистських, антивоєнних і національно-визвольних сил.

Проте з приходом нацистів до влади в Німеччині і укладенням 26 січня 1934 р. польсько-німецької угоди про незастосування сили політична обстановка в Польщі зазнала суттєвих змін. Протидіючи включенню Польщі до системи колективної безпеки, рівняючись на гітлерівський режим, санація здійснювала фашизацію суспільно-політичного життя в країні. Обмеживши роль законодавчих органів (сейму й сенату), звівши на нівель громадянські права і свободи, Конституція 1935 р. зміцнювала авторитарну владу президента. Владні функції місцевого самоврядування були передані старостам і воєводам. В економіці посилено розвивалися тенденції етатизму й автаркії.

Нецивілізованих форм набрала національна політика, спрямована на те, щоб роз’єднати українське населення за етнічними групами, розпалити ворожнечу між українофілами і русофілами, підтримати останніх на виборах до законодавчих і самоврядувальних органів. Власті персонально затверджували адміністраторів на Лемківщині, де був сильним русофільський рух. Щоб обмежити зв’язки між окремими українськими землями, уряд своїм розпорядженням відібрав у 1934 р. від РСУК право контролю й ревізії українських кооперативів на Волині, Поліссі, Холмщині, Підляшші і Лемківщині, передавши його польським ревізійним союзам, а в 1937 р. розпустив там товариства “Сільського господаря”, обмеживши сферу його діяльності Східною Галичиною. Почалася нова хвиля польської осадниць-

кої колонізації й наступу на українське шкільництво, включаючи обмеження функціонування національних приватних шкіл.

Водночас санація обрушувала нові й нові удари проти політичного радикалізму в національно-визвольному русі. За прикладом гітлерівців польський уряд створив у 1934 р. концтабір у Березі Картузькій, що біля Бреста, де близько 75 % в'язнів були запідозрені в антидержавній діяльності українців.

Із зростанням загрози війни в Західній Україні поглибився процес поляризації політичних сил. Поряд з революційно-визвольним рухом набирала сили профашистська течія, адепти якої орієнтувалися на допомогу нацистської Німеччини у здійсненні їхніх національно-державницьких планів. Це стосується не тільки УВО—ОУН, яка традиційно була зв'язана з мілітаристськими колами Німеччини, а й нового політичного угруповання, що з'явилося невдовзі після приходу гітлерівців до влади. Виступивши проти угодовського керівництва УНДО, яке продовжувало дотримуватися “реальної політики” щодо Польщі і більше займалося господарськими, ніж політичними справами, численна група Д.Паліїва вийшла з УНДО і в листопаді 1933 р. проголосила утворення Фронту національної єдності (ФНЄ), котрий за ідеологічними постулатами й організаційною побудовою нагадував партію німецьких націонал-соціалістів. Перша крайова конференція ФНЄ (березень 1935 р.) “рішуче виступила проти всіх егоїстичних класових доктрин” і устами його лідерів заявила про необхідність об'єднання усіх “творчих сил українського націоналізму” для “самоздійснення української нації” і відновлення її державності. “Нема української держави без земель над Дніпром, — патетично заявляв Паліїв. — Минули ті добрі часи, коли українська державність могла втікати з-над Дніпра й існувати над Дністром. Тому [...] українці західноукраїнських земель без огляду на те, що з ними станеться, так прагнуть відбудувати державу над Дніпром”⁹⁶.

Фронт національної єдності розпочав кампанію не тільки проти ідей і практики комунізму, а й “гнилої демократії” УНДО, її угодовства з режимом, намагаючись обійняти керівництво українським національним рухом. Паліївців підтримувала ОУН, програму якої ФНЄ поширював “серед старшого покоління”, не поділяючи лише її екстремістської тактики і політичного терору.

Партія інтегральних націоналістів (ОУН), віддаючи в створенні незалежної соборної Української держави пріоритет зовнішньополітичному фактору, не останню роль відводила політичній та психологічній підготовці українського народу до державотворчої роботи, виховуючи в ньому дух постійного протесту проти окупації та її конкретних носіїв. Тому в політичному арсеналі її й далі використовувалися терористичні акти та експропріації. Так з метою одержання коштів для своєї діяльності боївки ОУН здійснили напади на кооперативний банк у Бориславі, поштові каси у Богородчанах, Калуші, Львові, Долині, Трускавці, Городку Ягелонському та ін.⁹⁷ На їхньому рахунку — невдалий замах на Ю. Пілсудського, вбивства відомого прибічника компромісу між поляками й українцями Т. Голувка, секретаря радянського консульства у Львові О. Майлова, міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького, куратора Львівського шкільного округу С. Собінського та ін. Після вбивства Перацького, вчиненого 1934 р. на знак протесту проти сумнозвісної “пацифікації”, польська влада здійснила масову розправу над сотнями членів ОУН. Зокрема, на довічне ув'язнення було засуджено організаторів замаху С. Бандеру та М. Лебедя.

Після виходу з УНДО паліївців гору у цій партії з її прагненням до неподільного керівництва національним рухом взяли прихильники угоди з

Польщею, з середовища яких вийшла ініціатива об'єднати зусилля українських політичних угруповань та громадських організацій, які дотримувалися державницької орієнтації, з метою створення їхнього авторитетного представництва й антирадянського фронту всієї української нації, держава якої, як вони вважали, “може повстати лише на руїнах більшовицької імперії”. Звідси випливало завдання партії “приєднатися до протисовітського фронту в світі”⁹⁸.

На антирадянській платформі наприкінці 1933 р. у Львові відбулися крайові з'їзди товариств “Просвіти” і “Рідної школи”, а впродовж першої половини 1934 р. з ініціативи УНДО проводилася політична кампанія по скликанню всеукраїнського національного конгресу, організатори якого прагнули викликати у народу справедливе обурення насильницькою колективізацією селянських господарств та голодомору в радянській Україні. На конгресі передбачалося також об'єднати політичні сили краю, що протистояли революційному радикалізмові. До складу підготовчого комітету конгресу, створеного у Львові, увійшли представники УНДО, УСРП, УСДП, УНО. Поза рамками цієї кампанії залишалися праворадикальні націоналістичні угруповання і частина консерваторів, унаслідок чого рух за скликання конгресу не став загальнонаціональним.

Неабияку роль у провалі спроби утворення загальнонаціонального союзу відіграла контракція КПЗУ, яка паралельно з УНДО започаткувала кампанію по скликанню робітничо-селянського конгресу. Її підтримали УСО і Загальноєврейська партія праці (ЗЄПП), створена 1931 р. з лівих елементів єврейського національного руху і діяла в 9 містах Львівщини⁹⁹. На початку квітня 1934 р. ініціативний комітет РСК звернувся до трудящих регіону з відкритим листом, закликавши до “зміцнення робітничо-селянського союзу і братерської єдності трудящих мас усіх націй”¹⁰⁰. І цього разу санаційний режим вдався до насильства: 16 липня 1934 р. було заарештовано членів центрального оргкомітету робітничо-селянського конгресу і водночас розпущено УСО та ЗЄПП. Своїми деструктивними діями комуністи допомогли уряду зірвати скликання всеукраїнського національного конгресу.

Невдалі спроби по скликанню обох конгресів спонукали їх ініціаторів внести суттєві зміни до своїх політичних курсів. Тоді як УНДО невдовзі перейшла до “політики нормалізації” відносин із санаційним режимом, комуністи, щоб не опинитися в ізоляції, почали активніше шукати нового підходу до консолідації антисанаційних сил. Делегати IV з'їзду КПЗУ (жовтень—листопад 1934 р.), хоч і не відмовилися від ліводогматичного курсу, що виключав демократичний етап соціальної революції і виходив з нереальної перспективи негайного визрівання революційної кризи, все ж виступили з важливою ініціативою створення єдиного народного фронту, в якому передбачалося об'єднати сили усіх політичних угруповань, що виступали проти фашизму та війни¹⁰¹.

Нову політичну орієнтацію й єдину тактику остаточно КПП, КПЗУ і КПЗБ розробили на VII конгресі Комінтерну, тимчасово знявши лозунг боротьби за радянську владу. Враховуючи співвідношення політичних сил у Польщі, керівні діячі комуністичного руху краю дійшли висновку, що після повалення санаційної диктатури можливе створення різних варіантів урядів народного антифашистського фронту з участю комуністів, селянських та інших демократичних партій. Було визнано пріоритетність загальнодемократичних завдань народного фронту, який за своїм соціальним змістом, по суті, був робітничо-селянським, а за політичною спрямованістю — антисанаційним.

Головним завданням народного фронту в західноукраїнському регіоні мало бути вирішення національного питання, що передбачалося здійсню-

ти у ході масової боротьби робітників і селян спільно з пролетаріатом Польщі на багатопартійній основі. Щоб вирішити ці завдання, ще в 1935 р. ЦК КПЗУ доповнив свою програму з національного питання вимогою часткової національно-територіальної автономії для Західної України, залишивши водночас гасло її самовизначення аж до відокремлення і возз'єднання з радянською Україною як кінцеву мету національно-визвольного руху.

Здійснюючи новий політичний курс, КПП, КПЗУ і КПЗБ домагалися єдності дій із соціалістами та об'єднаними профспілками. Це позначилося і на страйковій боротьбі робітників, в якій посилювалося національно-визвольне спрямування, а розмах її набагато перевершив попередні роки. У 1922—1938 рр. на Західній Україні відбулося 2337 робітничих страйків, з них більш як половина припадала на 1934—1938 рр. У зв'язку із зростанням організованості робітництва страйковий рух набув політичної гостроти. Виступи солідарності та політичного протесту робітників охоплювали вже не окремі підприємства або галузі, а цілі промислові райони. Так, у Львівському воєводстві в 1922—1938 рр. з 1638 страйків поліція зафіксувала близько 40 масових політичних страйків, в яких взяли участь понад 130 тис. чол.¹⁰²

Особливої гостроти набула загальнонародна боротьба проти політичного терору санації. Так, похорон безробітного В.Козака, вбитого під час двобою поліції і демонстрантів, 16 квітня 1936 р., перетворився у справжні барикадні бої на вулицях робітничого Львова, в яких загинуло 46 і було поранено понад 300 чол., а близько 2000 робітників та активістів народного фронту опинилися за тюремними ґратами¹⁰³. Прямим продовженням цього виступу стали першотравневі демонстрації, в яких на Західній Україні взяли участь понад 130 тис. чол.

Робітничий клас завоював довір'я широких мас трудящих села, показавши приклад страйкування, в якому з'явилося більше рис національно-визвольного характеру. У боротьбі за свої права сільські трударі переходили від оборони до наступу. Якщо в 1934—1935 рр. розрізнені й нечисленні аграрні страйки відбулись у 28 маєтках та лісництвах, то у 1936 р. їх хвиля охопила уже понад 60 маєтків 25 повітів Західної України. У них взяли участь понад 12 тис. постійних і строкових робітників¹⁰⁴. Керували ними організації Остронництва людového, УСРП, КПЗУ, які на місцях почали співробітничати на антисанаційній основі.

Робітничо-селянський рух, що розвивався під гаслами народного антифашистського фронту, дістав активну підтримку з боку значної частини інтелігенції. Про це свідчив антифашистський конгрес діячів культури Західної України і всієї Польщі, скликаний у травні 1936 р. у Львові з ініціативи письменників ліворадикального спрямування. Платформу конгресу підтримали письменники радикально-селянського напрямку, деякі митці прокатолицької орієнтації, інші прогресивні діячі Польщі, які вбачали у фашизмі непримиренного ворога культури і пов'язували з народним фронтом свої надії на демократичні зміни в суспільному житті, а також на відвернення загрози війни.

Склад конгресу виявив реальний розклад політичних сил у середовищі тогочасної української інтелігенції регіону. Конгрес був представлений діячами лівого крила культури, але серед його учасників не виявилось адептів національно-демократичної, клерикальних і москвофільських партій, які проводили конформістську політику. 29 травня 1935 р. УНДО офіційно уклало угоду про співробітництво з урядом, за що одержало належну політичну компенсацію. На парламентських виборах у вересні 1935 р., які бойкотувалися майже всіма українськими партіями, угодовські політики

УНДО здобули в сеймі 14 мандатів і в сенаті — 8¹⁰⁵, а голова УНДО В.Мудрий дістав посаду віце-маршалка сейму.

В антифашистській акції у Львові відмовилися взяти участь і представники українських соціалістичних партій, а також вчені з Наукового товариства ім. Шевченка, яких сталінський тоталітарний режим з фантастичною легкістю перетворив з радянофілів у своїх ворогів, називаючи їх не інакше, як “фашисти” чи “УНДО-фашистами”¹⁰⁶.

Саме тоді, коли боротьба проти тоталітаризму й загрози війни перебувала на піднесенні, революційно-визвольний рух у Польщі, Західній Україні і Західній Білорусії зазнав організаційного розгрому. Його підступно підготував за вказівкою Москви Комінтерн. В обстановці безпідставної підозри та грубого свавілля сталінщини керівництво КПП та її територіально-автономних організацій — КПЗУ і КПЗБ — обвинуватили у широкому проникненні до їхніх рядів провокаторів, агентів польської охоранки. Але насправді це була недолуга спроба приховати злочин сталінського режиму, який не бажав змиритися з тим, що КПП, КПЗУ і КПЗБ відмовилися від боротьби за радянську владу і після переходу до нового політичного курсу, по суті, вийшли з-під контролю Комінтерну. В серпні 1938 р. Виконком Комінтерну на основі сфальсифікованих матеріалів прийняв рішення про розпуск КПП, КПЗУ і КПЗБ, які за станом на вересень 1936 р., об'єднували 13 485 членів (КПЗУ — 4719 чол.). Одночасно був розпушений і Комуністичний союз молоді Польщі, в якому налічувалося 19 500 членів, у тому числі 8 тис. — це члени КСМЗУ¹⁰⁷.

Розпуск дієздатних партій, під впливом яких перебували значні верстви населення, докорінно змінив співвідношення сил у регіоні на користь правих партій і посилив потяг молодих людей до ОУН, яка напередодні Другої світової війни налічувала у своїх рядах уже 20 тис. членів¹⁰⁸. Контактуючи з ФНЄ, ОУН домагалася впливу на маси через такі організації, як Союз українських студентських організацій Польщі, заснований 1934 р., Союз українок, що мав у своєму складі 50 тис. членів, спортивні товариства “Сокіл” і “Великий луг”, які здійснювали воєнно-фізичну підготовку кадрів для боївків.

ОУН орієнтувалася на нацистську Німеччину та антикомінтернівський блок Рим — Берлін — Токіо, заявляючи про ідейну спорідненість з правим тоталітаризмом. В “Короткому курсі українського націоналізму”, підготовленому 1937 р. проводом ОУН, підкреслювалося, що “нові націоналістичні рухи носять різну назву в різних краях: в Італії — фашизм, ... в Німеччині — гітлеризм, у нас — український націоналізм”¹⁰⁹. Як праворадикальна націоналістична течія оунівський рух зберігав виразні елементи національної винятковості, агресивності і ксенофобії, що зближала його з іншими різновидами правого тоталітаризму. Найбільш близькими до ОУН були словацькі і хорватські націоналісти. Політично споріднювали їх відсутність національних держав і сподівання здійснення їх державницьких ідей на воєнні успіхи третього рейху у майбутній війні з СРСР. У документах II-го Великого Збору ОУН (серпень 1939 р.) підкреслювалось: “ОУН бореться проти комуністичного світогляду, проти інтернаціоналізму і капіталізму..., за знищення неволі, за розвал московської тюрми народів, за знищення цілої комуністичної системи”¹¹⁰. Якщо схвалені Збором програмні постулати “антиінтернаціоналізму” і “антикапіталізму” були декларативними гаслами, розрахованими на розширення впливу серед соціальних низів, то з ліквідацією “московської тюрми народів” ОУН пов'язувала відродження незалежної і соборної Української держави, звісно, за допомогою Німеччини. Нацистський уряд, підтримуючи на словах державницьку ідею українських націоналістів і посилено залучаючи їх до

співробітництва у реалізації його “східної політики”, яка передбачала послідовний розгром Польщі, а потім і більшовицької імперії, не мав жодного наміру ділитися владою і планував перетворити Україну в одну із своїх колоній.

ОУН особливо активізувала свою діяльність після розчленування Чехословаччини й проголошення автономії Карпатської України, вважаючи її складовою частиною майбутньої незалежної Української держави. Уже до середини жовтня 1938 р. з Польщі до Закарпаття нелегально прибули близько 2 тис. українців¹¹¹, які мали поповнити збройні сили автономії. Організацією збройного легіону для Закарпатської України з Берліна керував А. Мельник, який після вбивства агентом НКВС Є. Коновальця очолив провід ОУН.

Під гаслами та участю ОУН 1 листопада 1938 р. у Львові відбулися масові вуличні демонстрації, присвячені 20-річчю проголошення ЗУНР, захисту автономії Закарпаття та бойкоту виборів до польського парламенту. На вулицях міста відбулися гострі сутички демонстрантів з польською шовіністичною молоддю, яка при підтримці влади громила українські інституції, магазини та інші об’єкти. З нагоди 20-річчя злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1939 р. майже в усіх повітових осередках та численних селах пройшли урочисті богослужіння та сходи, учасники яких вимагали надання державності Західній Україні¹¹².

Закарпатський фактор дав сильний поштовх до піднесення руху українства за автономізацію краю, охопивши усі його політичні сили. Служба державної безпеки Польщі була настільки шокована, що почала випускати спеціальні “Українські бюлетені” для службового користування. В одному з них, датованому 29 грудня 1938 р. під № 3, підкреслювалося: “Тоді як 10 років тому справа автономії для українців у Малопольщі вважалася націоналістичною “хруніадою”, то зараз..., маючи запевнену підтримку з боку Німеччини, загал українців вважає справедливою вимогу автономії у Східній Галичині, якщо уже не повної її незалежності”¹¹³.

Аби протистояти наступу “санаційної” реакції і об’єднаних в Комітеті порозуміння польських громадських організацій, опозиційні партії українського визвольного руху з ініціативи К. Левицького створили Контактний комітет для міжпартійного співробітництва у вирішенні державницьких завдань. Однією з акцій цього комітету був бойкот виборів 6 листопада 1938 р. до польського сейму, який здійснювали усі опозиційні українські партії, окрім УНДО, УНО і ВУО. Водночас з метою створення політично-правового поля для майбутньої автономізації краю ці партії вирішили взяти участь у виборах, що відбулися в березні 1939 р. до муніципальних і громадських органів місцевого самоуправління.

Протиборство політичних сил спричинилося до банкрутства “політики замирення і нормалізації відносин між українським і польським народами”, яку протягом трьох років проводили національні демократи. Своєю декларацією від 7 травня 1938 р. ЦК УНДО засудив політичний радикалізм у національно-визвольному русі і водночас відмовився від “політики нормалізації”¹¹⁴, хоча внутріпартійна боротьба ще тривала. Згодом, щоб не опинитись у хвості подій та не самоізолюватися, лідери УНДО повернулися до традиційних постулатів автономізації, підтримали вимогу інших легітимних партій, які почали вимагати утворення національно-державної автономії на зразок закарпатської. 3 грудня 1938 р. В. Мудрий вніс у польському сеймі проект від імені українського клубу про надання галицько-волинській землі автономії у кордонах Польщі¹¹⁵.

Керівництво ФНЄ, УСРП та УСДП і Дружини княгині Ольги (ДКО) розпочало міжпартійні переговори про обрання відповідного представни-

цького органу — Української національної ради, яку на пропозицію ФНЄ мав очолити митрополит А. Шептицький¹¹⁶. Згодом до переговорів приєдналася й УНДО. Однак подолати амбіції лідерів правоцентристських сил тоді не судилося й ідея автономізації краю не була реалізована. Ця ідея не дістала підтримки з боку радикально настроєних націоналістичних кіл ОУН, які всіляко компрометували цю політику, з ходу відкинули ідею автономії Західної України як перехідного етапу до повної державної самостійності України. Якщо при цьому врахувати позицію партійно-радянського керівництва, яке тривалий час залишалося байдужим до долі українців та білорусів під Польщею, особливо після укладення з нею в 1932 р. договору про ненапад, то стане цілком очевидним, чому в українських радикальних колах регіону зміцнювалася державницька ідея ОУН, яка домагалася утворення “Великої України” під протекторатом Німеччини шляхом “відриву силою Малопольщі від решти країни”¹¹⁷.

Початком незалежної соборної України, на думку самостійників, мала стати відновлена з допомогою Німеччини галицько-волинська державність. “Серед українців, — підкреслювалося в № 3 “Українського бюлетеня” від 29 грудня 1938 р., — попросту розповсюджується гасло “Зі Львова на Київ”, але не так, як у 1918—1919 рр., а так, щоб створити тут, у Східній Малопольщі — міцний ґрунт під ногами, після чого приступити до визволення радянської України”¹¹⁸, звісно, в союзі з Німеччиною.

В стосунках Польщі з Німеччиною ОУН робила ставку на “східну політику” останньої, обслуговуючи потреби генштабу вермахту. Ще 1938 р. провід ОУН одержав від абверу завдання підготувати до вторгнення вермахту у Польщі повстання українців, аби прискорити її падіння. З цією метою до диверсійних і саботажницьких структур, підпорядкованих німецькій військовій розвідці, згідно з її документами, до кінця серпня 1939 р. було залучено близько 4 тис. українців¹¹⁹. Тільки на теренах Львівщини у січні—липні 1939 р. зареєстровано понад 650 виступів боївок та активістів ОУН проти безпеки Польської держави: нищення державної символіки, актів саботажу і терору проти представників влади на місцях¹²⁰.

Вирішальний вплив на подальшу дестабілізацію політичної ситуації в краї мало підписання 23 серпня 1939 р. німецько-радянського пакту про ненапад та таємного протоколу про поділ сфер впливу у Східній Європі, що істотно зміцнили пронімецькі настрої тієї частини українства, яка пов’язувала вирішення проблеми української державності з реалізацією “східної політики” третього рейху. Газета “Громадський голос” № 33, що на початку вересня 1939 р. завершив випуск цього органу УСРП, писала: “...Берлінський уряд ніколи не трактував інакше наших фашистів (йдеться про ОУН. — І. В.), як тільки своє знаряддя у своїй власній політиці. Це остаточно отворить очі всім, які були дотепер засліплені”.

І хоча після укладення пакту Ріббентропа—Молотова гітлерівці відмовилися від плану антипольського повстання українців Галичини, ОУН залишалась у полоні ілюзій пронімецької орієнтації аж до невдалої спроби відновлення Української держави, проголошеного у Львові 30 червня 1941 р., та арешту гітлерівцями членів її уряду.

На відміну від ОУН українські політичні партії легальної опозиції схвалили англо-франко-польський союз проти агресії. Українська парламентарна репрезентація сейму (у ній переважали представники УНДО) 2 вересня заявила, що українці “виконають обов’язок і принесуть усі жертви для оборони держави”¹²¹. Закликав українців до захисту держави і митрополит А. Шептицький.

Ставлення населення Західної України до інтервенції на їхню територію Червоної армії, здійсненої у вересні 1939 р. згідно з таємним протоко-

лом до пакту Ріббентропа—Молотова, було неоднозначним. Більшість політичної людності краю і в першу чергу бідніші верстви, котрі мріяли про запровадження соціальної справедливості і гарантування демократичних прав та свобод, сприйняли вступ радянських військ на їхню землю як визвольну акцію, сподіваючись на те, що з реалізацією соборності відновиться фактично знищена до кінця 30-х років українська національна державність. Ці настрої позначилися на результатах виборів депутатів установчих Народних Зборів Західної України, що відбулися 22 жовтня 1939 р. і проходили під гаслами встановлення радянської влади в краї і возз'єднання його з матірною територією.

Коли йдеться про наслідки виборів, то між офіційними (підтасованими) і реальними показниками участі населення у виборах є велика різниця. За даними, оприлюдненими для офіційного вжитку, із зареєстрованої кількості 4 776 275 виборців у голосуванні взяли участь 92,83 %, з них 90,93 % голосували за кандидатів, виставлених владою в усіх виборчих округах по одному безальтернативному бюлетеню. Однак, за нещодавно опублікованими даними Комітету по організації виборів, реальна цифра участі виборців у голосуванні становила лише 83 %¹²². Якщо додати виборців, котрі не з'явилися до виборчих дільниць на голосування, з тими, хто голосував проти угодних режимові кандидатів, то загальна кількість невдоволених недемократичними виборами становила 26 %¹²³. Це понад 1242 тис. осіб у віці 18 років і старше, яких правлячий режим зарахував у категорію “класово ворожих елементів”, тобто уявних “ворогів народу”, що підлягали “соціальної чистці” (депортації або фізичній ліквідації).

Обрані за демократичними формальностями Українські Народні Збори прийняли рішення про інкорпорацію, названу возз'єднанням Західної України з Українською РСР, і закони про соціально-економічні перетворення, здійснення яких відбувалося у політично-правовому полі більшовицької моделі державно-казарменного соціалізму. Тоталітарна диктатура, уніфікуючи політичну систему в західних областях України, ліквідувала багатопартійність і запровадила керівництво в усіх органах влади та управління однієї комуністичної партії більшовиків. Усі політичні партії, громадські й інші організації та інші товариства й установи, що легітимно діяли раніше в краї, припинили своє існування. Їхні керівники повідомили відповідні органи радянської влади про саморозпуск. І лише Організація Українських Націоналістів не визнала акта возз'єднання, трактуючи його як заміну одних окупантів іншими. Вона зберегла конспіративну організаційну структуру в західних областях України і, перемістивши центр політичної діяльності до Кракова, що перебував під німецькою окупацією, продовжувала безкомпромісну боротьбу з комуністичним режимом за самостійну, соборну Україну.

Тим часом у західних областях України набирала оберти радянська репресивна машина. Уже до 1941 р. із Західної України до таборів ГУЛАГу і на поселення в різних регіонах півночі та сходу СРСР без суду і слідства було депортовано близько 10 % населення усіх національностей та віку¹²⁴ і не менше 15 тис. в'язнів у тюрмах Львова, Золочева, Тернополя, Чорткова, Кременця, Дубного, Рівного, Луцька та інших міст були ростріляні на початку німецько-радянської війни¹²⁵. Такою трагічною була ціна інкорпорації, що відбулася внаслідок воєнного розгрому Польщі і поділу її території між двома тоталітарними державами на основі попередньої змови їхніх диктаторів.

Акт возз'єднання, звісно, не можна оцінити однозначно. З точки зору міжнародного права ця акція була здійснена як акт відкритої агресії проти суверенної Польської Республіки: радянська сторона розтоптала умови

Ризького мирного договору 1921 р. і радянсько-польського договору про ненапад 1932 р., зігнорувавши основоположним принципом міжнародного права, що однозначно кваліфікує таку акцію терміном “окупація”.

Вирішення західноукраїнської проблеми у військовій кампанії СРСР проти Польщі не було вирішальним фактором для офіційного Кремля, який устрив у війну, звісно, не заради “збирання” століттями роз’єднаних земель українського народу в його суверенній державі. Вступ СРСР у війну проти Польщі зумовлювався ідеологічними мотивами (адже залишалася живою спокуса експортувати соціальну революцію через західні українські землі в країни Центральної і Південно-Східної Європи), а також геополітичними — перемістити кордон якомога далі на захід, аби поліпшити воєнно-стратегічне положення СРСР і використати його для реалізації імперських амбіцій Сталіна та його найближчого оточення. Задля досягнення цієї мети більшовицька диктатура не гребувала жодними засобами.

І все ж, попри тінювий бік радянсько-німецьких домовленостей 1939 р., на основі яких воєнно-силовим способом здійснено “прийняття Західної України до складу СРСР і включення її до складу УРСР”, й злочини сталінщини, вчинені в регіоні в 40-х роках (жорстокі депортації, антигуманні методи колективізації селянських господарств тощо), не можуть поставити під сумнів історичну закономірність об’єднання українського народу і правомірність державного кордону України з Польщею, встановленого після Другої світової війни в основному по “лінії Керзона”, яка визначалася за етнографічним принципом як східний кордон Речі Посполитої. У світлі сказаного звершене було логічним результатом національно-визвольної боротьби в Західній Україні, відповідає справедливим сподіванням всього українського народу. Інкorporація західноукраїнських земель у складі радянської України прискорила процес формування модерної української нації й об’єктивно сприяла підготовці передумов до відродження сучасної суверенної об’єднаної незалежної держави — України.

¹ Кривава книга. — Відень, 1919. — Ч. 1. — С. 5.

² ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 2856, арк. 8.

³ Там же, спр. 455, арк. 81.

⁴ Там же, арк. 106.

⁵ Т е с л ю к М. М. У боротьбі за возз’єднання (сторінки спогадів). — Львів, 1979. — С. 110—112.

⁶ К о н о в а л е ц ь Є. Причинки до історії української революції. — Прага, 1928. — С. 35.

⁷ Там же.

⁸ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 455, арк. 98, 102.

⁹ Там же, арк. 98—99.

¹⁰ Там же, арк. 95.

¹¹ Там же, ф. 271, оп. 1, спр. 324, арк. 4.

¹² Там же, ф. 1, оп. 52, спр. 8, арк. 136.

¹³ Там же, спр. 58, арк. 23.

¹⁴ Miesięcznik statystyczny, t. V, 1922. — Zeszyt 6. — S. 24—27.

¹⁵ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 27, арк. 5, 14, 16.

¹⁶ Там же, спр. 122, арк. 14—15.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Л е н і н В. І. Повне збір. творів. — Т. 44. — С. 172.

¹⁹ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 122, арк. 15—16.

²⁰ Там же, спр. 122, арк. 16; спр. 107, арк. 2.

²¹ Там же, спр. 122, арк. 5.

²² Там же, арк. 16.

²³ Г а л у ш к о Є. М. Нариси історії КПЗУ, 1919—1928. — Львів, 1965. — С. 107, 115.

²⁴ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 8, арк. 33.

²⁵ С у б т е л ь н и й О. Україна: історія. — К., 1991. — С. 384.

- ²⁶ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 122, арк. 3—19.
- ²⁷ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 80, арк. 1—14; ф. 68, оп. 2, спр. 33, арк. 16—22; спр. 37, арк. 1.
- ²⁸ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 55, арк. 2.
- ²⁹ Там же, арк. 3; спр. 367, арк. 24.
- ³⁰ Там же, спр. 367, арк. 24.
- ³¹ Вієгнасек Т. Spor o taktyke. — Zielona Wora, 1985. — S. 123.
- ³² Документы внешней политики СССР. — Т. VI. — С. 225—226.
- ³³ ДАЛО, ф. 1, оп. 1, спр. 139, арк. 11.
- ³⁴ Там же, оп. 52, спр. 2907, арк. 9.
- ³⁵ Rocznik statystyki. — 1924. — S. 258—259.
- ³⁶ Кравець М. М. Нариси робітничого руху в Західній Україні. — К., 1959. — С. 69.
- ³⁷ Вісті. — 1923. — 25 берез.
- ³⁸ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 455, арк. 153—156.
- ³⁹ Лозинський М. З новим роком 1924. — Женева, 1924. — С. 36.
- ⁴⁰ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 455, арк. 113—114; спр. 297, арк. 25.
- ⁴¹ Там же, ф. 1, оп. 52, спр. 297, арк. 25.
- ⁴² Там же, спр. 407, арк. 15; ф. 271, оп. 1, спр. 1597, арк. 9.
- ⁴³ Цит. за: Макаруч С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. — Львов, 1983. — С. 185.
- ⁴⁴ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 701, арк. 6.
- ⁴⁵ Крушельницький А. Самооманою і брехнею. — Львів, 1932. — С. 6.
- ⁴⁶ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 2911, арк. 2.
- ⁴⁷ Там же, спр. 793, арк. 5; спр. 1033, арк. 10а.
- ⁴⁸ Розбудова нації. — 1929. — № 3—4. — С. 132.
- ⁴⁹ Касьянов Г. В. Український націоналізм: проблема наукового переосмислення // Укр. іст. журн. — 1998. — № 2. — С. 51.
- ⁵⁰ ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 545, арк. 5.
- ⁵¹ Розбудова нації. — 1929. — № 3—4. — С. 132.
- ⁵² ДАЛО, ф. 271, оп. 1, спр. 1597, арк. 12.
- ⁵³ Там же, арк. 16.
- ⁵⁴ Там же, арк. 14, 22.
- ⁵⁵ Постанови II з'їзду Комуністичної партії Західної України. — Львів, 1925. — С. 24—25.
- ⁵⁶ ДАЛО, ф. 243, оп. 1, спр. 70, арк. 5.
- ⁵⁷ Там же, арк. 13.
- ⁵⁸ Там же, ф. 271, оп. 1, спр. 292, арк. 32.
- ⁵⁹ Там же, спр. 291, арк. 6.
- ⁶⁰ Кравець М. М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921—1939 рр. — К., 1959. — С. 69, 123.
- ⁶¹ ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 86, арк. 60—68; Світло. — 1926. — 11 квіт.
- ⁶² Rosznik statystyki — 1925. — S. 259; 1925—1926. — S. 447.
- ⁶³ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 477, арк. 3.
- ⁶⁴ ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 195, арк. 12.
- ⁶⁵ Там же, арк. 35.
- ⁶⁶ Там же, ф. 271, оп. 1, спр. 310, арк. 4.
- ⁶⁷ Там же.
- ⁶⁸ Там же, ф. 1, оп. 52, спр. 700, арк. 30.
- ⁶⁹ Там же, ф. 121, оп. 2, спр. 213, арк. 30.
- ⁷⁰ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 700, арк. 15.
- ⁷¹ Там же, ф. 271, оп. 1, спр. 299, арк. 326; Historia polskiego ruchu robotniczego, 1864—1964. Warszawa, 1967. — S. 382.
- ⁷² Наша правда. — 1930. — № 5—6. — С. 31; Нульковскі Т. Proletariat Polski w ogniu walk strajkowych. — Moskwa, 1936. — S. 24.
- ⁷³ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 741, арк. 6—12, 15—25.
- ⁷⁴ Statystyka sadownictwa, wiezionnictwa i przestepczosci. — Warszawa, 1932. — S. 12.
- ⁷⁵ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 724, арк. 88—89.
- ⁷⁶ Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Т. ССХХІІ: Праці історико-філологічної секції. — Львів, 1991. — С. 111.
- ⁷⁷ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 724, арк. 87—88.
- ⁷⁸ Там же, спр. 747, арк. 22; спр. 724, арк. 56.

- ⁷⁹ Там же, спр. 741, арк. 6—12, 15—25, 40—41.
- ⁸⁰ Оксенюк Р. Нариси історії Волині, 1861—1939. — Львів, 1970. — С. 218.
- ⁸¹ Felіńskі М. Ukraińcy w Polsce Odrodzonej. — Warszawa, 1931. — S. 75.
- ⁸² ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 387, арк. 4.
- ⁸³ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 1051, арк. 17; оп. 51, спр. 873, арк. 4, 18.
- ⁸⁴ Там же, оп. 51, спр. 874, арк. 2—3, 12—46, 55—56, 60—133.
- ⁸⁵ Діло. — 1932. — 30 берез.
- ⁸⁶ ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 426, арк. 49—55.
- ⁸⁷ ДАІФО, ф. 2, оп. 2, спр. 905, арк. 140, 23, 29, 33, 62—67.
- ⁸⁸ Коммунистический Интернационал. — 1938. — № 34—35. — С. 83.
- ⁸⁹ Резолюції поширеного засідання ЦК КПЗУ 3 червня 1931 р. — Львів, 1931. — С. 10.
- ⁹⁰ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 1510, арк. 4.
- ⁹¹ Там же, ф. 121, оп. 2, спр. 148, арк. 105.
- ⁹² Карпенко О. Ю. Селянські повстання в Польщі в 1932—1933 рр. — К., 1955. — С. 54—55, 78—79.
- ⁹³ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 1510, арк. 5—6; ф. 121, оп. 2, спр. 148, арк. 103.
- ⁹⁴ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 905, арк. 123—127, 143.
- ⁹⁵ Там же, спр. 1303, арк. 6.
- ⁹⁶ ФНЄ. До ідеології і тактики фронту національної єдності. — Львів, 1935. — С. 36.
- ⁹⁷ ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 545, арк. 18—19.
- ⁹⁸ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 898, арк. 7.
- ⁹⁹ Там же, спр. 1407, док. 1—2; спр. 2860, арк. 1—5.
- ¹⁰⁰ Там же, спр. 898, арк. 13.
- ¹⁰¹ ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 256, арк. 9.
- ¹⁰² З історії революційного руху у Львові, 1917—1939: Документи і матеріали. — Львів, 1957. — С. 101—150.
- ¹⁰³ Під прапором Жовтня, 1929—1939 рр.: Документи і матеріали. — Львів, 1966. — С. 290—291.
- ¹⁰⁴ Васюта І. К. Селянський рух на Західній Україні в 1919—1939 рр. — С. 176—192.
- ¹⁰⁵ ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 269, арк. 59—60.
- ¹⁰⁶ Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-ті — 40-ві роки ХХ ст.) // Укр. іст. журн. — 1991. — № 4. — С. 42.
- ¹⁰⁷ Сімеєк Н. Sojusz robotniczo — chlopski w Polsce 1918—1939. — Warszawa, 1989. — S. 447, 451.
- ¹⁰⁸ Субтельний О. Назв. праця. — С. 385.
- ¹⁰⁹ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 1546, арк. 74.
- ¹¹⁰ Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали // Сучасність, 1993. — Т. 3. — С. 11.
- ¹¹¹ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 1560, арк. 3.
- ¹¹² Там же, спр. 15, 26, арк. 199; ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 2798, арк. 14.
- ¹¹³ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 1053, арк. 2.
- ¹¹⁴ Діло. — 1938. — 13 трав.
- ¹¹⁵ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 2035, арк. 2.
- ¹¹⁶ Там же, спр. 1526, арк. 188.
- ¹¹⁷ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 1054, арк. 7.
- ¹¹⁸ Там же, спр. 1053, арк. 5.
- ¹¹⁹ Sowa A. L. Postawypoleczności ukraińskiej w okresie kampanii wzżeśniowej 1939 roku // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawce. 1992—1993. — Т. 1—2. — Kraków, 1993. — S. 168.
- ¹²⁰ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 2799, арк. 58; спр. 2800, арк. 24; спр. 2802, арк. 54; спр. 2805, арк. 28; спр. 2806, арк. 39, 72.
- ¹²¹ Діло. — 1939. — 5 верес.
- ¹²² Бабій Б. М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР. — К., 1954. — С. 177—178.
- ¹²³ Сварник І. І. Маловідомі сторінки з історії “Золотого вересня” // Український археографічний щорічник. Нова серія. — Випуск І. — К., 1992. — С. 401—414.
- ¹²⁴ Парсаданова В. С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939—1941 гг. // Новая и новейшая история. — 1989. — № 2. — С. 44.
- ¹²⁵ Жуківський А., Субтельний О. Нарис історії України. — Львів, 1992. — С. 119.